

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDEM A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY.

ČESKÝ JAZYK V MINULOSTI

PAVLÍNA KULDANOVÁ

OSTRAVA, ZÁŘÍ 2013

Průvodka dokumentem **Český jazyk v minulosti**:

nadpisy tří úrovní (pomocí stylů Nadpis 1–3), před nimi je znak #;

na začátku dokumentu je automatický obsah (#Obsah);

obrázky a snímky vynechány, zůstávají pouze původní popisky vložené mezi znaky @...&;

dodatečný komentář editora v textu vložen mezi znaky §...&;

tabulky jsou v textu pouze symetrické, vloženy mezi znaky @...&;

cvičení v textu jsou vložena mezi znaky #...&;

další popisy adaptace textu: zrušeny odrážky a číselné výčty;

zachovány speciální značky: dlouhé s (*ſ*), jery, nosovky, široké a (ä), hvězdička pro rekonstruovanou podobu, azbuka, grafická znázornění průběhu hláskových změn.

Tyto značky mohou působit problém při čtení čtecím strojem, proto by bylo třeba vytvořit speciální způsob přepisu jak těchto značek, tak všech dřívějších grafických soustav. Zatím však nebyl vypracován ani centrem Teiresiás (jediný odborný titul k tématu –

LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986. – je jako elektronický zdroj Knihovny Teiresiás MU od roku 2001 v přípravě).

Studijní opora je jedním z výstupu projektu ESF OP VK.

@

Číslo Prioritní osy:	7.2
Oblast podpory:	7.2.2 – Vysokoškolské vzdělávání
Příjemce:	Ostravská univerzita v Ostravě
Název projektu:	Podpora terciárního vzdělávání studentů se specifickými vzdělávacími potřebami na Ostravské univerzitě v Ostravě
Registrační číslo projektu:	CZ.1.07/2.2.00/29.0006
Délka realizace:	6. 2. 2012–31. 1. 2015
Řešitel:	PhDr. et PhDr. Martin Kaleja, Ph.D.

&

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Název: Český jazyk v minulosti
Autor: Mgr. Pavlína Kuldanová, Ph.D.

Studijní opora k inovovanému předmětu: *Vývoj českého jazyka (KCD/3RCJA, KCD/33RJA)*

Jazyková korektura nebyla provedena, za jazykovou stránku odpovídá autor.

Recenzent: *prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.*
katedra českého jazyka a literatury s didaktikou
Pedagogická fakulta Ostravské univerzity

© Mgr. Pavlína Kuldanová, Ph.D.
© Ostravská univerzita v Ostravě
ISBN 978-80-7464-479-5

OBSAH:

Úvod

#1 Stará čeština – úvod ke studiu

#1.1 Periodizace vývoje českého jazyka

#1.2 Poznání jazyka nejstarších dob

#1.3 Slovanská jazyková rodina

#1.3.1 Slovanské jazyky

#1.4 Vývoj pravopisných systémů

#1.4.1 Pravopis primitivní

#1.4.2 Spřežkový pravopis

#1.4.3 Diakritický pravopis

#1.4.4 Bratrský pravopis

#1.4.5 Pravopis novočeský. Úpravy pravopisu za národního obrození

Shrnutí kapitoly

#2 Praslovanština

#2.1 Kdo hovořil praslovanštinou?

#2.2 Kde se hovořilo praslovanštinou?

#2.3 Kdy se hovořilo praslovanštinou?

Shrnutí kapitoly

#3 Staroslověnština

#3.1 Cyrilometodějská mise

#3.2 Problémové otázky při studiu dějin stsl.

#3.3 Staroslověnština různých redakcí (typů); církevní slovanština

#3.4 Staroslověnské památky z moravského a českého období

#3.5 Oživení staroslověnské vzdělanosti za doby vlády Karla IV.

Shrnutí kapitoly

#4 Historická vývojová období češtiny

#4.1 Stará raná čeština. Počátky existence českého jazyka – „doba přípravná“

#4.2 Čeština 14. století (rozmach spisovné češtiny ve 14. století)

#4.3 Čeština doby husitské

#4.4 Humanistická čeština

#4.5 Čeština pobělohorská (barokní)

#4.6 Čeština doby národního obrození

Shrnutí kapitoly

#5 Vývoj hláskosloví

#5.1 Hláskosloví pozdní praslovanštiny

#5.2 Pračeské změny (10. století)

#5.3 Hláskové změny v období od konce 10. do konce 14. století

#5.4 Hláskové změny v období od konce 14. do konce 16. století

Shrnutí kapitoly

#6 Staročeská deklinace

#6.1 Druhy deklinací

#6.1.1 Vznik adjektivní (složené) deklinace

#6.2 Jmenné gramatické kategorie

#6.3 Jmenné deklinační typy

#6.4 Vývoj o-kmenové deklinace

Shrnutí kapitoly

#7 Staročeská konjugace

#7.1 Gramatické kategorie sloves

#7.1.1 Osoba

#7.1.2 Číslo

#7.1.3 Čas

#7.1.4 Způsob

#7.1.5 Rod slovesný

#7.1.6 Vid

#7.2 Vývoj slovesných tříd a typů

Shrnutí kapitoly

Úvod

Studijní opora *Český jazyk v minulosti* je určena všem studentům předmětu **Vývoj českého jazyka**, kteří by jednak měli získat základní povědomí o jednotlivých vývojových fázích češtiny, jednak by se měli seznámit alespoň s elementárními základy historické mluvnice. Obojí je nutné pro pochopení současného stavu českého jazyka (zejména roviny hláskoslovné a morfologické) i jeho rozvrstvení na varianty spisovné a nářeční.

Opora byla vytvořena jako podpůrný učební text, jako osnova pro opakování nebo samostudium, které však musí být založeno na kvalitní odborné literatuře (vhodné dostupné tituly jsou uvedeny u jednotlivých kapitol). Podrobněji jsou zde proto představeny pouze etapy předhistorického (tj. písemně nedoloženého) vývoje, s nimiž se naši studenti neseznamují v samostatném předmětu, ale které jsou pro pochopení historických a jazykových souvislostí nezbytné, a o obdobích historických (tj. doložených písemnými památkami) a základech gramatiky je pojednáno formou stručných přehledů, výčtů nebo poznámek – chceme tím studenty přivést k serióznímu proniknutí do dané problematiky za pomoci existujících obsahově hodnotných odborných zdrojů.

Vývojová linie českého jazyka je nastíněna od fáze pračeské po dobu národního obrození (po kodifikaci novodobé spisovné češtiny Josefem Dobrovským), gramatická část přináší poznámky k hláskosloví, deklinaci a konjugaci. Úvodní pasáže jsou věnovány praslovanštině, jazyku, z něhož se vyvinuly všechny jazyky slovanské, a také staroslověnštině, prvnímu spisovnému slovanskému jazyku.

Po prostudování textu budete znát:

genezi slovanských jazyků z praslovanštiny,
etapy vývoje českého jazyka,
nejdůležitější hláskoslovné změny od pozdně praslovanského období po 16. století,
základy staročeské deklinace jmen,
základy staročeské konjugace.

Získáte:

přehled o předhistorickém a historickém vývoji češtiny,
hlubší povědomí o příbuznosti slovanských jazyků,
elementární základy historické mluvnice.

#1 Stará čeština – úvod ke studiu

V této kapitole se dozvíte:

jakými etapami prošel vývoj českého jazyka,
metody poznání předhistorického stavu jazyka,
rozdělení současných slovanských jazyků, které je výsledkem nářečního
štěpení praslovanštiny,
základní informace o jednotlivých grafických soustavách užívaných pro zápis
češtiny.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

vysvětlit, jakými způsoby poznáváme stav jazyka z období, která nejsou
doložena písemnými památkami,
vyjmenovat etapy vývoje českého jazyka,
vysvětlit pojem slovanská jazyková rodina, dělení slovanských jazyků do tří
skupin a vyjmenovat tyto jazyky,
charakterizovat pravopisné systémy češtiny od počátků do současnosti.

Klíčová slova kapitoly: periodizace vývoje, pračeština, rekonstrukce,
bohemismy, bohemika, glosy, přípisky, slovanská jazyková rodina, slovanské
jazyky, praslovanština, pravopis primitivní, pravopis spřežkový, pravopis
diakritický, pravopis bratrský, pravopis novočeský.

Průvodce studiem

*Abychom dobře porozuměli tomu, z čeho a jak se vyvinul český jazyk, kdo jsou
jeho nejbližší příbuzní a čím je toto příbuzenství dáno, a abychom dovedli číst
staročeské památky v původních grafických zápisech, je nutné prostudovat tyto
úvodní pasáže. Připraví vás na četbu dalších kapitol!*

Před započítím studia vývoje českého jazyka a základů jeho historické
gramatiky je zapotřebí podniknout jistou „předpřípravu“ – nastínit alespoň
krátce jeho **vývoj předhistorický**, tedy takový, jenž není doložen písemnými
památkami, představit češtinu v kontextu ostatních **slovanských jazyků**,
poněvadž celá tato jazyková skupina se vyvinula z jednoho společného
základu, a seznámit se s **pravopisnými soustavami**, které se od nejstarších dob
užívaly pro zápis češtiny, abychom byli schopni číst staročeské památky
v původním grafickém zápisu.

#1.1 Periodizace vývoje českého jazyka

Dějiny českého jazyka jsou dlouhé více než tisíc let, během nichž se původní
pouze mluvený slovanský dialekt postupně vyvinul ve vyspělý národní
spisovný jazyk s bohatým písemnictvím. Tento postupný vývoj probíhal
v následujících etapách:

období pračeské (pračeština): 10. stol.–pol. 12. stol. (předhistorický vývoj);
stará raná čeština (počátky existence českého jazyka, „přípravné“ 12.–13.
století);
čeština 14. století (první velký rozkvět českého jazyka);

čeština doby husitské: konec 14.–konec 15. stol.;
humanistická čeština (veleslavínská): 16. stol.–poč. 17. stol.;
pobělohorská čeština (barokní): pol. 17. stol.–konec 18. stol.;
nová čeština – od národního obrození do současnosti: období obrozenské
češtiny od konce 18. stol. do 40. let 19. stol., čeština 2. pol. 19. stol., čeština 20.
století.

Úroveň jazyka v jednotlivých obdobích vždy odrážela politický a společenský vývoj v českých zemích – když byly poměry příznivé, rozvíjel se a vzkvétal i jazyk a literatura jím psaná, pokud však byla společnost zasažena nepokoji či válkami nebo byly podmínky pro uplatnění jazyka ve všech jeho funkcích nepříznivé, čeština stagnovala.

#1.2 Poznání jazyka nejstarších dob

Nejstarší české souvislé texty pocházejí z 13. století; stav jazyka od přelomu 13. a 14. století tedy máme možnost poznávat z dochovaných památek literární i neliterární povahy. Jak ovšem zjistíme podobu staršího jazyka – z období, kdy neexistují písemné památky, nebo jsou pouze sporadické?

Pro dobu 11. až 13. století jsou hlavním zdrojem poznání češtiny (zejm. jejího hláskosloví a tvoření slov) **nesouvislé neliterární památky**:

bohemismy (české hláskové, morfologické nebo lexikální prvky ve staroslověnských nebo církevněslovanských textech);

bohemika (česká osobní a místní vlastní jména nebo nepřeložitelná apelativa v cizích, nejčastěji latinských textech);

glosy (pokusy o překlad slov, později delších úryvků cizojazyčného textu; překlad nebo vysvětlivka k textu na jeho okraji nebo nad příslušným řádkem);

přípisky (krátké české poznámky, záznamy, nesouvisející s cizojazyčným textem).

Jazyk staršího období, předhistorického – **pračeského** (od konce 10. století do poloviny 12. století), v němž čeština již existovala jako samostatný útvar odlišný od ostatních slovanských jazyků, ale z něhož nemáme žádné písemné záznamy, poznáváme pomocí **rekonstrukce**. Rekonstrukce pračeštiny se provádí **srovnáváním** (komparací):

nejstarších fází příbuzných jazyků (západoslovanských i ostatních slovanských jazyků); rekonstrukce je usnadněna tím, že existuje historicky doložený časově paralelní stav, a to v textech staroslověnských, proto ji lze považovat za spolehlivou;

teritoriálních dialektů (dnešních i dřívějších), které odrážejí způsob šíření jazykových změn: některé změny ze středočeského kulturního centra „nedorazily“ do vzdálenějších oblastí, na okrajová území, proto jsou v nich zachovány starší formy (např. neprovedení změn ú>ou (múka) nebo ý>ej (stryc) na východní Moravě).

#1.3 Slovanská jazyková rodina

Srovnáváním jevů v různých slovanských jazycích byly zjištěny velké shody. Jak je možno tyto společné rysy vysvětlit?

Obecně se pro objasnění blízkosti různých jazyků nabízí dvojí odpověď:

Shody pocházejí ze společného základu – „prajazyka“, z něhož se jednotlivé jazyky postupně různě vyvíjely. Takováto jazyková společenství nazýváme **jazykovými rodinami** (např. románské jazyky tvoří rodinu, vyvinuly se z vulgární latiny).

Shody vznikly sekundárně, sblížením jazyků (vyvolaným územní souvislostí, kulturními nebo politickými poměry). Tato jazyková seskupení označujeme jako **jazykové svazy** (např. balkánský svaz tvoří bulharština, makedonština, albánština, rumunština, řečtina).

Výrazná podobnost slovanských jazyků se projevuje ve slovní zásobě (mají společných téměř 2000 výrazů základního slovního fondu), stejné prvky nacházíme také v deklinaci a konjugaci. Shod přibývá tím více, čím dále jdeme do minulosti. Prokazatelně se vyvinuly z jediného jazyka, slovanského prajazyka – **praslovanštiny**; tvoří jazykovou **rodinu**.

Příklad lexikálních shod mezi slovanskými jazyky

@

<i>čeština</i>	<i>slovenština</i>	<i>polština</i>	<i>ruština</i>	<i>slovinština</i>
člověk	človek	człowiek	человек	člověk
matka	matka	matka	мать	mati
kráva	krava	krowa	корова	krava
květ	kvet	kwiat	цвет	cvet
dlouhý	dlhý	długi	долгий	dolg
bílý	biely	biały	белый	bel
pět	pät'	pięć	пять	pet
žít(i)	žit'	żyć	жить	živeti
jíst(i)	jest'	jeść	есть	jesti

&

#Část pro zájemce

Uveďte další příklady shod ve slovní zásobě v uvedených slovanských jazycích, případně i dalších, které ovládáte.&

#1.3.1 Slovanské jazyky

Nejčastějším (i když ne jediným) kritériem pro třídění slovanských jazyků je zohlednění dávného průběhu „nářečního štěpení praslovanštiny“ (o něm podrobněji v 2. kap.), jehož důsledkem je **dělení těchto jazyků do tří větví** – západoslovanské, východoslovanské a jihoslovanské. V následujícím přehledu uvádíme současné slovanské spisovné jazyky, u západní větve se zmiňujeme také o dvou mrtvých (tzn. již neužívaných) nespisovných jazycích, stranou ponecháváme současné nespisovné slovanské jazyky i spisovné mikrojazyky („malé“ jazyky).

Západoslovanské:

čeština;

slovenština;

polština;

horní a dolní lužická srbština (užívají ji zbytky slovanského obyvatelstva na německém území v okolí měst Budyšín/Bautzen a Chotěbuz/Cottbus);

pozůstatky jazykové větve pomořských Slovanů:

---

kašubština (její nejvýchodnější varianta, oblast jižně od Gdaňska; Kašubové přijali polštinu za svůj spisovný jazyk, kašubština bývá hodnocena buď jako soubor dialektů polského jazyka, nebo jako samostatný jazyk);
severní (pomořská) slovinština (vymřelá; mluvílo se jí do 2. světové války v několika vesnicích v Pomořanech u Baltského moře);
polabština (polabská drevjanština) – jazyk polabských Drevjanů (vymřelá; nejzápadnější pozůstatek této jazykové větve, mluvílo se jí do poloviny 18. stol. v několika vesnicích na levém břehu Labe v okolí Lümburku v hannoverské provincii, je dochována pouze v nedokonalých zápiscích německých zájemců o folklor).

Východoslovanské:

ruština;
běloruština;
ukrajinština.

Jihoslovanské:

bulharština;
makedonština;
slovinština;
srbština;
chorvatština;
bosenština.

#Úkoly k textu

Přiřaďte jednotlivé slovanské jazyky k současným evropským státům, na jejichž území se používají. Řešení je uvedeno na konci 1. kapitoly za doporučenou literaturou.&

#1.4 Vývoj pravopisných systémů

Pro zápis českých textů se od nejstarších dob používalo písmo latinské, **latinka**, která však v sobě skrývala jednu velkou nevýhodu – obsahovala méně písmen, než měla čeština hlásek (neoznačovala zejména dlouhé samohlásky a měkké souhlásky). S touto nedostatečnou nabídkou grafémů se museli písaři nějak vyrovnat, a proto postupně grafický zápis zdokonalovali – během vývoje se vystřídaly tyto soustavy:

jednoduchý, tzv. primitivní pravopis,
spřežkový pravopis,
diakritický pravopis,
bratrský pravopis,
novočeský pravopis.

#1.4.1 Pravopis primitivní

Nejstarší texty (nesouvislé typu glos nebo přípisků i souvislé), které vznikly do konce 13. století, jsou zapsány **latinkou bez úprav**, tedy pravopisem **jednoduchým** neboli **primitivním**.

Menší repertoár písmen latinské abecedy způsoboval nejednoznačnost zápisu, protože některé grafémy musely nutně zachycovat více hlásek, např. písmeno *c* mohlo označovat hlásky *c*, *k* i *č*, písmeno *z* označovalo hlásky *z*, *ž*, *c*, *č*, *s*, *š* apod.; současně se neustálenost a nesystémovost pravopisu projevovala i tím, že jedna hláska mohla být zapsána různými písmeny, např. *c*, *z*, i *s* označovalo hlásku *c*.

Tímto pravopisem je zaznamenána i první dochovaná souvislá česká věta, která byla na počátku 13. stol. připsána do latinské zakládací listiny litoměřické kapituly (jež pochází z roku 1057).

@Český přípisek v latinské zakládací listině litoměřické kapituly, poč. 13. stol.

(Převzato z: PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979, s. 31.).

Snímek vypuštěn.&

Přepis do současné grafiky by vypadal takto:

Pavel dal jest Ploskovicích/Ploškovicích zem' u,

Vlach dal jest Dolas/Dolás zem' u bogu

i sv'atému Ščepánu se dvěma

dušníkoma, Bogučejú/Bogučeá a Sedlatú/Sedlatu.

#Úkoly k textu

V odborné literatuře nastudujte podrobnější charakteristiku primitivního pravopisu a vyhledejte v ní příklady glos zapsaných tímto způsobem. (Ke studiu staročeských grafických soustav doporučujeme zejm. tyto tituly:

KŘÍSTEK, V. Staročeské pravopisné systémy. In: BĚLIČ, J., KAMIŠ, A., KUČERA, K. *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1978, s. 693–698. (Elektronická verze dostupná na stránkách Vokabuláře webového, viz

http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=MSS_Dodatek&o=slovníky.)

PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: MU, 2001.)

Na základě srovnání ukázky první dochované souvislé české věty a jejího přepisu do současné grafiky určete základní rysy primitivního pravopisu.&

Nevýhodnost tohoto způsobu zápisu se písaři snažili překonat tím, že pro hlásky, které latina neměla, začali užívat **grafických spřežek** – „spráhnutí“, spojení dvou i více písmen pro zápis jedné hlásky. Zpočátku (do konce 13. stol.) byly spřežky sporadické, např. dlouhé samohlásky mohly být vyjádřeny zdvojením (*aa = á* ve slově *comaar*), hlásky *ř* spřežkami *rs*, *rf* nebo *rz*, hlásky *š* spřežkou tvořenou dvěma *dlouhými s – ff*, až ve 14. stol. byly užívány systematicky.

Jako ukázkou textu zapsaného primitivním pravopisem s prvními znaky spřežek uvádíme skladbu *Slovo do světa stvořenie (Píseň ostrovskou)* z 2. poloviny 13. století. (pro hlásku *š* užíván grafém *ff*).

@Slovo do světa stvořenie (Píseň ostrovská), 2. pol. 13. stol.

(Převzato z: PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979, s. 32.).

Snímek vypuštěn.&

#1.4.2 Spřežkový pravopis

Jak bylo řečeno výše (v kap. 1.4.1), od počátku 14. stol. se začalo systematicky užívat **spřežek**, spojení dvou i více písmen pro zápis hlásek, které se nevyskytovaly v latině. V průběhu 14. stol. se vystřídaly dva spřežkové systémy, starší (první) a mladší (druhý).

Starší spřežkový pravopis se užíval od začátku 14. stol. do zhruba 30.–40. let 14. stol., byl propracovaný zejména v tom, že důsledně odlišoval sykavky ostré a tupé (*s – š*, *z – ž*, *c – č*):

s se zapisovalo spřežkou *zz*,

š se zapisovalo jako *f* nebo *ff*,

---

c se zapisovalo spřežkou *cz*,
č se zapisovalo spřežkou *chz*,
z se zapisovalo písmenem *z*,
ž se zapisovalo písmenem *s*.

Uplatnil se např. v nejstarších dochovaných veršovaných legendách nebo v nejstarších rukopisech Alexandreidy.

@Legenda o Jidášovi, poč. 14. stol.

(Převzato z: PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979, s. 35.).
Snímek vypuštěn.&

Celková složitost tohoto způsobu zápisu spolu s prosazující se asimilací znělosti přispěly k nahrazení této soustavy zápisem jednodušším – **mladším spřežkovým pravopisem**. Formoval se od přelomu 30. a 40. let 14. stol., ustálil se na počátku století 15., užíval se po celé toto století (souběžně s pravopisem diakritickým, viz níže) a některé jeho prvky ještě ve stoletích dalších.

Druhý spřežkový pravopis byl sice jednodušší pro zápis než spřežkový systém první, ale nebyl tak přesný – neodlišoval již ostré a tupé sykavky, ale usiloval o rozlišení znělých a neznělých hlásek (s – z, š – ž), např.:

hláska *z* se zapisovala písmenem *z*, stejně tak

hláska *ž* se zapisovala písmenem *z* (ale i spřežkou *zz*),

hláska *s* se zapisovala jako *s* nebo *f*,

hláska *š* jako *s*, *f* nebo *ff*,

hláska *c* se zapisovala spřežkou *cz*, stejně tak

hláska *č* se zapisovala spřežkou *cz* (ale i spřežkou *czz*).

Spřežkové grafické systémy stejně jako pravopis primitivní nebyly užívány ani jednotně, ani důsledně.

@Dalimilova kronika, 1. pol. 14. stol.

(Převzato z: PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979, s. 54.).
Snímek vypuštěn.&

@Dalimilova kronika, 1. pol. 14. stol.

(Převzato z: TICHÁ, Z. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984. Obrazové přílohy za str. 96.). Snímek vypuštěn.&

#Úkoly k textu

S pomocí odborné literatury nastudujte podrobnější charakteristiku obou typů spřežkového pravopisu a doložte si je příklady z ukázek *Legendy o Jidášovi* a *Dalimilovy kroniky*.

(Ke studiu staročeských grafických soustav doporučujeme zejm. tituly:

KŘÍSTEK, V. Staročeské pravopisné systémy. In: BĚLIČ, J., KAMIŠ, A., KUČERA, K. *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1978, s. 693–698. (Elektronická verze dostupná na stránkách Vokabuláře webového, viz

http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=MSS_Dodatek&o=slovniky.) PLESKALOVÁ, J.

Stará čeština pro nefilology. Brno: MU, 2001.)&

#1.4.3 Diakritický pravopis

Na samém počátku 15. stol. (asi r. 1410) vznikl návrh na podstatné zjednodušení způsobu psaní – je obsažen v latinském traktátu *De orthographia bohemica*, jehož autorství je připisováno Janu Husovi. Podstatou bylo

---

nahrazení spřežek **diakritickými** (tj. rozlišovacími) **znaménky** (ta se sice sporadicky objevovala již dříve, ale Hus je poprvé představil v uceleném systému); hlásky, pro něž latina neměla písmeno, navrhl zapisovat písmenem nejbližše příbuzným s diakritickým znaménkem:

tečka (punctus rotundus, tzv. „nabodeničko krátké“) nad písmeny *c, s, z, d, t, n,* a *r* označovala dnešní souhlásky *č, š, ž, d', t', ň* a *ř*, tečka nad *l* označovala tehdejší variantu hlásky *l, l tvrdé* (tato původní tečka nad souhláskami – *ž, č* atd. – se záhy změnila v háček);

čárka nad samohláskami (punctus longus, virgula, tzv. „nabodeničko dlouhé“) označovala jejich délku.

@De orthographia bohemica – reprodukce Husovy abecedy, 15. stol.

(Převzato z: HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx, 1936, s. 43.). Dva snímky vypuštěny.&

Jednoduchý a logický diakritický pravopisný systém se však prosazoval poměrně dlouho, zpočátku jej užívali pouze Husovi stoupenci (někdy ovšem nedůsledně), kdežto ostatní psali dále mladším spřežkovým pravopisem. Tato koexistence dvou grafických soustav trvala po celé 15. stol. až do zhruba poloviny 16. stol., kdy členové jednoty bratrské pravopis sjednotili.

#Úkoly k textu

S pomocí odborné literatury nastudujte podrobnější charakteristiku diakritického pravopisu.

(Ke studiu staročeských grafických soustav doporučujeme zejm. tituly:

KŘÍSTEK, V. Staročeské pravopisné systémy. In: BĚLIČ, J., KAMIŠ, A., KUČERA, K. *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1978, s. 693–698. (Elektronická verze dostupná na stránkách Vokabuláře webového, viz

http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=MSS_Dodatek&o=slovníky.) PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: MU, 2001.)&

#1.4.4 Bratrský pravopis

Názvem **bratrský pravopis** bývá označován upravený Husův diakritický pravopis, který začali v 16. stol. používat členové jednoty bratrské (zejména v textech vydávaných tiskem). Jejich úprava bývá vysvětlována jako jistý kompromis mezi oběma do té doby užívanými grafickými soustavami (spřežkovou a diakritickou), navíc čeští bratři zavedli i některá vlastní pravidla: základem se stal pravopis **diakritický**, ze spřežkového byla ponechána spřežka *ff* pro hlásku *š*; po hláskách *c, z, s* zavedli psaní pouze *y* (*cyzý sýla*), hlásku *í* zapisovali grafémem *j*, hlásku *j* pak písmenem *g*, příp. *y* (*gegj = její*), hlásku *v* písmenem *w*, dvojhlásku *ou* jako *au*; byla také zdokonalena interpunkce. Bratrský pravopis přetrvával až do počátku národního obrození, kdy se stal východiskem pro pravopis novočeský.

#Úkoly k textu

S pomocí odborné literatury nastudujte podrobnější charakteristiku bratrského pravopisu a doložte si je příklady z níže uvedené ukázky z Bible kralické.

(Ke studiu staročeských grafických soustav doporučujeme zejm. tituly:

KŘÍSTEK, V. Staročeské pravopisné systémy. In: BĚLIČ, J., KAMIŠ, A., KUČERA, K. *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1978, s. 693–698. (Elektronická verze dostupná na stránkách Vokabuláře webového, viz

---

http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=MSS_Dodatek&o=slovníky.) PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: MU, 2001.)&

@ Bible kralická, začátek 1. dílu, r. 1579

(Převzato z: HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx, 1936, s. 61.). Snímek vypuštěn.&

#1.4.5 Pravopis novočeský. Úpravy pravopisu za národního obrození

Novočeský pravopis se ustaluje v době národního obrození provedením několika úprav bratrského pravopisu. V průběhu 1. pol. 19. stol. byly změněny zejména tyto prvky bratrské grafiky:

úpravou analogickou, provedenou r. 1819 z popudu J. Dobrovského, bylo upraveno psaní *i/y* po *c, z, s* – po *c* se začalo psát pouze *i/í*, po *z* a *s* pak *i/í* nebo *y/ý* podle etymologie (např. *zisk, silný x syn, sýr*) nebo morfologické analogie (např. u substantiv v 1. pádě sg. *kosi* podle *páni*, ve 4. pádě *kosy* podle *pány*; adj. *psí, kozí, telecí*; slovesné přítomné tvary *mizím, prosím* atd.);

úpravou skladnou, připisovanou P. J. Šafaříkovi, bylo r. 1842 zavedeno psaní písmene *í* místo *j* a psaní *j* místo *g* nebo *y* (novočeské *její* = bratrské *gegj*);

poslední změny pravopisu byly prosazeny v r. 1849 – písmeno *w* bylo nahrazeno *v* a dvojhláska *au* znakem *ou* (odpovídajícím výslovnosti).

Od roku 1849 se již český pravopisný systém nemění, změnám podléhají pouze některá pravopisná pravidla (r. 1902 byla vydána první Pravidla českého pravopisu za redakce Jana Gebauera, a to pod názvem *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů*).

Ukázka pravopisu na počátku národního obrození – před provedením úpravy analogické a skladné:

@ J. Jungmann: Rozmlouvání druhé o jazyce českém, r. 1803

(Převzato z: HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx, 1936, s. 88.). Snímek vypuštěn.&

#Úkoly k textu

S pomocí odborné literatury nastudujte podrobnější charakteristiku všech obrozených pravopisných úprav.

(Ke studiu staročeských grafických soustav doporučujeme zejm. tituly:

KŘÍSTEK, V. Staročeské pravopisné systémy. In: BĚLIČ, J., KAMIŠ, A., KUČERA, K. *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1978, s. 693–698. (Elektronická verze dostupná na stránkách Vokabuláře webového, viz

http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=MSS_Dodatek&o=slovníky.)

PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: MU, 2001.)&

Část pro zájemce

Téma pravopisných soustav si můžete doplnit ukázkami jednotlivých typů, které ve své práci *Krátká historie národu, osvícení a jazyka* uvedl Josef Jungmann, a také úryvkem z textu Václava Hanky z r. 1817 *Pravopis český podle základu gramatyky Dobrovského, od jeho žáka Václava Hanky*.

@JUNGMANN, J. *Krátká historie národu, osvícení a jazyka*. Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1947, s. 166–167. Snímek vypuštěn.&

@*Pravopis český podle základu gramatyky Dobrovského, od jeho žáka Václava Hanky* (Převzato z: HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx, 1936, s. 99.). Snímek vypuštěn.&

Shrnutí kapitoly

Tisíc let dlouhé dějiny českého jazyka se dají rozčlenit do několika etap – období pračeské, období přípravné, čeština 14. století, čeština doby husitské, čeština humanistická, barokní a čeština doby nové.

Stav jazyka v jednotlivých obdobích poznáváme z dochovaných literárních i neliterárních památek, jazyk období předhistorického pomocí rekonstrukce. Všechny slovanské jazyky se vyvinuly ze společného základu, praslovanštiny; tvoří jazykovou rodinu.

Grafický systém češtiny se vyvíjel od pravopisu primitivního k pravopisu spřežkovému a diakritickému, který prošel úpravou bratrskou v době humanistické a úpravami obrozeneckými v době nové.

#Kontrolní otázky a úkoly:

Vyjmenujte etapy vývoje českého jazyka a časově je ohraničte.

Vysvětlete, co jsou bohemismy, bohemika, glosy a přípisky.

Na jakém základě proběhla rekonstrukce pračeštiny?

Vysvětlete pojem „slovanská jazyková rodina“ a vyjmenujte všechny dnešní slovanské jazyky včetně jejich zařazení do tří skupin (větví).

Vyjmenujte jednotlivé pravopisné systémy, které se v průběhu vývoje češtiny užívaly pro její zápis, a charakterizujte je.&

#Úkoly k textu&

§Úkol k textu odstraněn – odkazoval k ukázkám textů, u nichž mělo být určeno, jakým typem pravopisu byly napsány. Pět ukázek vypuštěno. Řešení je uvedeno na konci kapitoly za doporučenou literaturou.&

Citovaná a doporučená literatura

HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. *Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, 1936.

JUNGMANN, J. *Krátká historie národu, osvícení a jazyka*. Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1947.

KOL. AUTORŮ. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: LN, 2002.

KŘÍSTEK, V. Staročeské pravopisné systémy. In: BĚLIČ, J., KAMIŠ, A.,

KUČERA, K. *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1978, s. 693–698.

(Elektronická verze dostupná na stránkách Vokabuláře webového, viz http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=MSS_Dodatek&o=slovníky.)

PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: MU, 2001.

PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979.

ŠLOSAR, D., VEČERKA, R. A KOL. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host, 2009.

TICHÁ, Z. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984.

VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc a Praha: Univerzita Palackého v Olomouci a nakladatelství Euroslavica, 2006.
VEČERKA, R. *Jazyky v komparaci 2. Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu*. Praha: Euroslavica, 2009.

Řešení úkolu k textu

Přiřaďte jednotlivé slovanské jazyky k současným evropským státům, na jejichž území se používají:

@

čeština – Česká republika	ruština – Rusko	bulharština – Bulharsko
slovenština – Slovensko	běloruština – Bělorusko	makedonština – Makedonie
pošština – Polsko	ukrajinština – Ukrajina	slovinština – Slovinsko
kašubština – Polsko		srbština – Srbsko
lužická srbština – Německo		chorvatština – Chorvatsko
		bošensština – Bosna a Hercegovina

&

Řešení úkolu k textu §Úkol k textu byl odstraněn.&

U níže uvedených ukázek textů určete, jakým typem pravopisu byly napsány:

mladší spěžkový pravopis (úryvek z Alexandreidy);
starší spěžkový pravopis (úryvek z Legendy o Jidášovi);
primitivní pravopis (úryvek z Kunhutiny modlitby);
novočeský pravopis po úpravě analogické, před úpravou skladnou (úryvek z časopisu Krok, r. 1821);
pravopis bratrský, před obrozenskými pravopisnými úpravami (úryvek Jungmannova překladu Attaly, r. 1805).

#2 Praslovanština

V této kapitole se dozvíte:

co je praslovanština,
kdo jí hovořil,
kde se jí mluvilo,
kdy byla užívána.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

vysvětlit vývoj slovanských jazyků z praslovanštiny jako důsledek nářečního štěpení praslovanštiny,
lokalizovat tzv. slovanskou pravlast,
časově vymezit konec slovanské jazykové jednoty.

Klíčová slova kapitoly: praslovanština, staří Slované, slovanská pravlast, slovanská jazyková jednotka, nářeční štěpení praslovanštiny.

Průvodce studiem

Pro pochopení vzniku samostatného českého jazyka a jeho předhistorického vývoje je nezbytné alespoň stručně přiblížit jazyk, z něhož se čeština (spolu s ostatními slovanskými jazyky) vyvinula – praslovanštinu. Přestože tento jazyk není doložen písemnými památkami, neboť staří Slované své písmo neměli, historické lingvistice se podařilo jeho podobu zrekonstruovat – podrobné studium praslovanské gramatiky však není obsahem našeho předmětu, my se seznámíme pouze s vnější charakteristikou tohoto slovanského prajazyka.

Praslovanština (psl.) není písemně doložena, její podoba je rekonstruována, a to na základě srovnání nejstarších fází slovanských jazyků navzájem a jejich porovnání s jinými indoevropskými jazyky. Přes obtížnost této rekonstrukce se podařilo vytvořit poměrně podrobný obraz její gramatické stavby i slovní zásoby.

Pro charakteristiku psl. je podstatné odpovědět na následující otázky: KDO, KDE a KDY tímto jazykem hovořil? (Tyto přehledné návodné otázky převzaty od prof. R. Večerky – viz Večerka 1987, s. 14.)

#2.1 Kdo hovořil praslovanštinou?

Praslovanštinou mluvili **staří Slované**. Vytvořit si přesnou představu o jejich způsobu života není jednoduché – vypovídají o něm převážně archeologické nálezy. Živili se pastevectvím, zemědělstvím, lovem zvěře, rybolovem, provozovali řemeslnou výrobu, zabývali se obchodem; žili v rodově kmenovém společenském uspořádání. (Na našem území se započaly shromažďovat poznatky o jejich životě až v 19. stol. – zasloužil se o to P. J. Šafařík, autor *Slovanských starožitností*.)

#2.2 Kde se hovořilo praslovanštinou?

Rozsah území osídleného uživateli psl. byl určován hlavně přírodními a společenskými podmínkami (neprostupnost hornatého, lesnatého nebo bažinatého terénu, lidnatost apod.) – tzv. **slovanská pravlast** neměla pevně

---

hranice: rozkládala se „na sever od Karpat a na jih od pripet'ských bažin (tj. bažin v poříčí říčky Pripjati) ve východní části dnešního Polska a na Bílé Rusi, v poříčí řeky Bugu, a podél horních a středních toků řek Dněpru a Dněstru se otevírala na východ do jihoruské stepi a v poříčí řek Odry a Visly na západ do německé nížiny“. (Večerka 1987, s. 14)

Slovanská jazyková jednota přetrvávala i v dobách odchodu Slovanů ze starých sídlišť – odcházeli na západ podél Baltského moře (až k levému břehu Labe dnešního Německa), přes Sudety až do Durynska a do našich zemí, karpatskými průsmyky na jih do karpatské kotliny, předhůří Alp, do Podunají, na Balkán. Postupně se tedy rozcházeli na **západ, jih a východ** (to je **základem pro dnešní dělení slovanských jazyků** na západo-, jiho- a východoslovanské), navíc byli vystaveni náporu Hunů, Avarů aj. kmenů – tím se postupně jazyková jednota narušovala; hovoříme o **nářečním štěpení praslovanštiny**.

Rozpad byl pozvolný a dosti složitý: nejdříve se pravděpodobně odtrhly „kmeny, z nichž se později vyvinuly národy západoslovanské. Potom se asi oddělovaly kmeny jihoslovanské a táhly dvěma proudy karpatskými průsmyky na Balkán. V jazyce severních Slovanů (tj. Slovanů západních a východních, kteří se mezitím patrně znovu sblížili) vyvinuly se zatím některé jazykové jevy, které nejsou v jazycích jižních. Když se jižní Slované usídlili na Balkáně a v Podunají, proběhly některé jejich jazykové procesy společně s částí Slovanů západních (se Slovany českými a slovenskými), s nimiž územně souviseli v tzv. Panonii, tj. v dnešním Rakousku a Maďarsku, dokud tato geografická souvislost nebyla přerušena zčásti již klínem avarským a později definitivně maďarským a německým“. (Večerka 1987, s. 37)

@Přibližné rozšíření Slovanů v 6. a 7. století

a hlavní slovanské národy v současnosti

(červeně vyznačena oblast předpokládané pravlasti)

(Převzato z: *Tajemství české minulosti*, roč. 3, 2012, č. 14, s. 24.). Snímek vypuštěn.&

#2.3 Kdy se hovořilo praslovanštinou?

Časové vymezení psl. je rovněž obtížné. Na její **počátek** je v odborné literatuře nahlíženo rozdílně, pravděpodobně už ale existovala v 1. tisíciletí př. n. l., výrazně se však od původního indoevropského stavu neodlišovala; vlastní psl. se formovala až od **prvních století našeho letopočtu**.

Problematické je i určení jejího **konce**: asi od 2. – 3. stol. n. l., ale zejména od 5. stol. dochází k „stěhování Slovanů“ z původní pravlasti, rozšiřuje se slovanské jazykové území, přesto však na něm ještě po několik století probíhají mnohé důležité jazykové změny shodným způsobem – je to doba **doznívající slovanské jazykové jednoty**, teritoriálně již diferencované; k formování jednotlivých slovanských jazyků docházelo až po vzniku slovanských států na konci 1. tisíciletí n. l. – **konec slovanské jazykové jednoty** je tedy kladen do **8.–10. století**.

Shrnutí kapitoly

Praslovanština, jazyk starých Slovanů užívaný na území slovanské pravlasti, se formovala v prvních stoletích našeho letopočtu. Po odchodu Slovanů z původních sídlišť došlo k jejímu postupnému rozrůžňování – nářečnímu štěpení. Konec slovanské jazykové jednoty se klade do období 8.–10. století.

Důsledkem nářečního štěpení praslovanštiny je dnešní dělení slovanských jazyků na západo-, jiho- a východoslovanské.

#Kontrolní otázky a úkoly:

Kdo, kde a kdy hovořil praslovanštinou?

Objasněte proces nářečního štěpení praslovanštiny.&

#Úkoly k textu

Z uvedených pojmů vyberte ty, s jejichž pomocí se dá lokalizovat slovanská pravlast:

Kavkaz – řeka Pripjať – Rýn – horní a střední tok Dněpru – Visla – Alpy – horní a střední tok Volhy – řeka Němen – Odra – Dunaj – Karpaty – řeka Bug – horní a střední tok Dněstru.&

Citovaná a doporučená literatura

HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, 1936.

KOL. AUTORŮ. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: LN, 2002.

ŠLOSAR, D., VEČERKA, R. A KOL. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host, 2009.

VEČERKA, R. *Základy slavistiky a rusistiky*. Brno: UJEP, 1987.

VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc a Praha: Univerzita Palackého v Olomouci a nakladatelství Euroslavica, 2006.

#3 Staroslověnština

V této kapitole se dozvíte:

jak a proč vznikla staroslověnština, první spisovný jazyk Slovanů, informace o cyrilometodějské misi, obdobích, v nichž se staroslověnština na českém území užívalo, jakým písmem se tento jazyk zapisoval.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

vysvětlit, kdo vytvořil staroslověnský jazyk, k jakému účelu a na jakém jazykovém základě, objasnit činnost cyrilometodějské mise na Velké Moravě, popsat, jaké byly osudy staroslověnštiny po jejím zániku na Velké Moravě, charakterizovat vztah mezi grafickými systémy hlaholice, cyrilice a azbuka.

Klíčová slova kapitoly: staroslověnština, Konstantin-Cyryl, Metoděj, cyrilometodějská mise, církevní slovanština, staroslověnské památky, hlaholice, cyrilice, charvátští hlaholáši.

Průvodce studiem

Milí studenti, přestože samostatné studium staroslověnského jazyka není zařazeno do vašich učebních plánů, nelze se pojednání o tomto prvním spisovném slovanském jazyku vyhnout. Nečeká vás zvládání jeho gramatiky, ale pouze (jako v případě praslovanštiny) seznámení s jeho vnějšími dějinami. Některé z uvedených informací pro vás budou opakováním středoškolského učiva, ovšem zcela určitě se dozvíte i něco nového!

Důležitost staroslověnštiny spočívá také v tom, že se po nějakou dobu užívala na moravském a českém území paralelně s místním jazykem (pozdně praslovanskými dialekty a pračeštinou), a mohla tudíž dobře posloužit:

1. v té době jako vzor, že se slovanského jazyka může využít také ve funkci jazyka kulturního, literárního, tedy jazyka vhodného i k „vyšším účelům“ než jen k běžnému dorozumívání;

2. v nové době k rekonstrukci nejstarších fází vývoje češtiny.

Pevně doufám, že vás studium této kapitoly bude bavit!

U problematiky rekonstrukce pračeštiny (kap. 1.2) jsme se zmínili o velké výhodě, usnadňující zjištění její podoby – o historicky doloženém časově paralelním vývoji **jazyka staroslověnského** (stsl.), který byl v našich zemích užíván pro církevní účely jakožto **první spisovný jazyk slovanský** (do té doby byla jazykem náboženství u nás latina).

Důležité upozornění

Čeština se nevyvinula ze staroslověnštiny, jak studenti často mylně tvrdí. „Staroslověnština nebyla její matkou, spíše sestrou“.

V době příchodu cyrilometodějské mise a stsl. na Velkou Moravu existoval „mateřský jazyk“ velkomoravského obyvatelstva (byly to pozdně praslovanské dialekty), který sloužil pro běžnou komunikaci i jako „kulturní dialekt“ pro sdělování ústní slovesnosti, ústně tradovaného zvykového práva apod.

#3.1 Cyrilometodějská mise

Co stálo na počátku zrodu stsl.? Byla to **žádost knížete Rostislava** o učitele víry, kteří by hlásali (a upevňovali) křesťanství ve srozumitelném jazyce (a tím by mu napomohli k vymanění se z církevního a politického vlivu Franské říše). Rozhodnutí Moravanů pro slovanskou christianizaci s oporou v Byzantské říši se tak postavilo do cesty snahám německých biskupů o christianizaci latinskou, západní. (Původní žádost Moravanů o věrozvěsty mířila k papeži Mikuláši I., ten jim však nemohl vyhovět, neboť neměl misionáře znalé slovanského jazyka, proto se obrátili s prosbou na Byzanc.) Úryvek Rostislavovy žádosti byzantskému císaři Michaelovi III. (podle *Života Konstantinova*): „*Ačkoli naši lidé odvrhli pohanství a drží se křesťanského zákona, nemáme takového učitele, který by nám vyložil v našem jazyku pravou křesťanskou víru, aby i jiné země, pozorující to, nás napodobily. Tak nám, vladaři, takového biskupa a učitele pošli. Vždyť od vás vždycky vychází do všech zemí dobrý zákon.*“ (cit. podle Šlosar, D., Večerka, R. 1979, s. 9) Úryvek císařovy odpovědi na Rostislavovo poselství (podle *Života Konstantinova*): „*Bůh, který chce, aby každý došel k poznání pravdy a usiloval o větší důstojenství, uviděv tvou víru a snahu, učinil i nyní za našich let – zjeviv pro váš jazyk písmena – to, co se nestalo už dávno, leda za prvních let: abyste i vy byli připočtení k velkým národům, které slaví boha svým jazykem.*“ (cit. podle Šlosar, D., Večerka, R. 1979, s. 11)

Byzantský císař pověřil náročným úkolem jít šířit na Moravu křesťanství slovanským jazykem a vychovat domácí kněží dva vzdělané bratry ze vznešené řecké rodiny **Konstantina a Metoděje** (Konstantin byl mj. učitelem filozofie na cařihradské vysoké škole, byl výrazným filologickým talentem a znalcem cizích jazyků, Metoděj měl za sebou zkušenosti diplomata jako místodržící byzantské provincie). Konstantin sestavil písmo – **hlaholici** (dokonalou v tom, že jedno písmeno odpovídalo jedné hlásce), vzdáleně inspirovanou malým řeckým písmem (minuskulí) a v jednotlivostech i jinými, orientálními abecedami (např. hebrejštinou), a přeložil evangeliář do slovanského jazyka. Ač byl původem Řek, znal dobře jazyk Slovanů z okolí Soluně (Thessaloniki), odkud pocházel, a toto **bulharsko-makedonské nářečí** se stalo základem **staroslověnského jazyka**; řeč obyvatelstva soluňského okolí byla však mluveným jazykem pro denní potřebu, proto jej bylo nutno dobudovat (uplatnil se zejm. vliv řečtiny), aby mohl sloužit jako vyspělý nástroj literární komunikace – stsl. lze označit za **mimořádné Konstantinovo filologické dílo**. (Konstantin se ovšem původně zdráhal přijmout své poslání, poněvadž Moravané neměli písmo, písemnictví, navíc se obával obvinění z kacířství – šlo o uvedení nového jazyka do liturgie.)

Konstantin s Metodějem a dalšími spolupracovníky odcestovali na Velkou Moravu, kam dorazili r. 863, začali vyučovat, překládat i tvořit texty nové – v jazyce přizpůsobeném domácímu dialektu, ve **velkomoravské staroslověštině**. Čím lze vysvětlit tak dobré přijetí stsl., jazyka jihoslovanského, u západoslovanských Moravanů? Byl to jazyk jim dobře srozumitelný, jednalo se v podstatě o **praslovanštinu ještě málo nářečně diferencovanou** (tehdejší rozdíl mezi dialekty psl. by se daly přirovnat k dnešním rozdílům mezi dialekty českého jazyka).

Úspěch jejich působení dokládá i výsledek cesty do Říma, kterou podnikli po 40 měsících působení na Moravě, aby obhájili své učení: papež Hadrián II. schválil r. 867 slovanské bohoslužby a církevní knihy, což nejen uzákonilo

---

šíření křesťanství v jazyce srozumitelném Slovanům, ale současně se tím **staroslověnština** postavila na roveň s **latinou, řečtinou a hebrejštinou**, jedinými do té doby uznávanými jazyky křesťanské liturgie.

Na této cestě do Říma učinili Konstantin s Metodějem a družinou zastávku v Benátkách, kde zazněla památná Konstantinova polemika s trojjazyčníky (tj. zastánci pouhých tří liturgických jazyků) na obranu slovanského liturgického jazyka – uvádíme krátký úryvek, jak je zaznamenán v *Životě Konstantinově* (cit. podle Nechutová, J., Šlosar, D., Večerka, R. 1982, s. 39): „*Cožpak nepadá děšť od Boha na všechny stejně, nebo slunce nesvítí také na všechny, ani snad nedýcháme na vzduchu všichni stejně? Tak jak to, že vy se nestydíte brát v úvahu jen tři jazyky, ale všem ostatním národům a plemenům přikazovat, aby byly slepé a hluché? Povězte mi, to děláte Boha bezmocného, jako by to dát nemohl, nebo závistivého, jako by dát nechtěl?*“

Konstantin po obhájení slovanského církevního písemnictví v Římě ze zdravotních důvodů zůstal, vstoupil do kláštera, kde přijal jméno **Cyryl** a kde také r. 869 zemřel.

@Hrob sv. Cyrila, bazilika sv. Klementa v Římě. Pohlednice. Snímek vypuštěn.&

Metodějovy osudy byly po návštěvě Říma pohnutější, byl dokonce dva a půl roku vězněn, protože se jeho činnost stále střetávala se zájmy franských a bavorských biskupů. Až po svém propuštění (r. 873) se mohl ujmout svého úřadu moravsko-panonského arcibiskupa (to už bylo za vlády Svatoplukovy). Podstupuje pak ještě další cestu do Říma, aby hájil činnost své družiny, a jeho snažení je r. 880 korunováno bulou papeže Jana VIII. schvalující slovanskou liturgii.

Tento souhlas byl podmíněn souběžným užíváním latiny a slovanštiny jako liturgických jazyků, jak to dokládá úryvek listu papeže Jana VIII.

Svatoplukovi: „*Není podle víry ani nauky překážky, aby se nemohla pěti mše v témž jazyce slovanském anebo čísti svaté evangelium a čtení božská Nového a Starého zákona dobře přeložená a vyložená anebo zpívati veškeré hodinky... Přece však rozkazujeme, aby se čtlo ve všech kostelích vaší země pro větší počtu evangelium latinsky a potom se hlásalo přeložené do jazyka slovanského na poslech lidu latinských slov neznalého, jak se děje, zdá se, v některých kostelích. Ale jestliže ty a soudcové tvoji chcete raději slyšeti mši v jazyce latinském, nařizujeme, aby pro tebe byl sloužen obřad mše latinsky.*“ (cit. podle Havránek 1936, s. 3)

Spory mezi latinskými a slovanskými kněžími neubývaly, vyvrcholily po **Metodějově smrti r. 885** zákazem slovanských bohoslužeb a vyhnáním jeho žáků. Znamenalo to sice **konec stsl. na Velké Moravě**, ale ne její zánik. Již dříve pronikla staroslověnská vzdělanost do okolních území (Čechy, Panonie, jižní Polsko) a zároveň ji vyhnání Metodějovi žáci a spolupracovníci šířili ve svých nových působištích (hlavně v Bulharsku). Tak se postupně z Bulharska a Čech (kde stsl. byla rovnocennou latině až do konce 11. stol.; dokonce byl pro její pěstování založen **Sázavský klášter** – ten byl však r. 1097 jako poslední středisko staroslověnské kultury u nás násilně zavřen, vzdělaní mnichové byli vyhnáni, knihy zničeny, stsl. byla zakázána) dostala **staroslověnština i k ostatním Slovanům** – do Charvátska, Srbska, Bosny, na Rus, do jižního Polska, na Kyjevskou Rus, čímž se staroslověnský jazyk vytvořený původně pro moravské Slovanův stal jazykem obecně slovanským.

@ **Klášter v Sázavě, současná podoba. Prospekt Národního památkového ústavu.**
Upraveno. Snímek vypuštěn.&

Nejen jazyk, ale i **písmo** přinášeli s sebou tito učedníci. Konstantinova hlaholice (glagolica) však byla v Bulharsku na přelomu 9. a 10. stol. nahrazena jednodušší **cyrilicí**, která byla v podstatě převzatým **velkým řeckým písmem** (majuskulí), doplněným o grafémy, které označovaly specifické slovanské hlásky; necht' nás tedy neklame, že Konstantin-Cyryl nevytvořil cyrilici, písmo tak bylo pojmenováno jen z úcty k němu. Tato cyrilice se u jižních Slovanů (kromě Chorvatů, kde byla původní hlaholice /oblá/ nejdříve nahrazena její charvátskou variantou – hlaholicí hranatou a poté vytlačena latinkou) a na Rusi stala písmem nejen literatury církevní, ale i světské. Úprava cyrilice v Rusku za Petra Velikého dala vznik „graždance“ (občanskému písmu) a stala se základem **azbuky**, kterou přijali i Ukrajinci, Bělorusové, Bulhaři, Makedonci a Srbové. Dodnes tak můžeme spatřit stopy Konstantina, Metoděje a jejich žáků, tvůrců prvního slovanského písma a nejstaršího slovanského spisovného jazyka (kterého se ostatně také ještě někdy užívá při pravoslavných bohoslužbách).

@ **Hlaholské a cyrilské písmo**

(Převzato z: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002, s. 168.).
Snímek tabulky písma vypuštěn.&

#3.2 **Problémové otázky při studiu dějin stsl.**

Při zkoumání dějin stsl. řešili jazykovědci některé sporné otázky, např.:
původ stsl. (zabývali se teoriemi o jejím původu moravském, panonském /tj. slovinském/, bulharsko-makedonském – tento dnes přijímaný názor vyslovil poprvé už J. Dobrovský);
původní Konstantinovo písmo (zda jím byla hlaholice, nebo cyrilice; už od P. J. Šafaříka převládá názor o prvotnosti hlaholice);
stsl. v Čechách (zda navazovala na moravskou staroslověnskou vzdělanost přímo, nebo až po nějaké časové pauze; výzkumy vedly k závěru, že šlo o plynulý vývoj stsl. v Českém knížectví – od dob Metodějových až po zákaz stsl. r. 1097);
stáří památek (nejstarší památky nejsou dochovány v originále, jsou známy až z pozdějších opisů; přesná datace, příp. uvedení místa vzniku některých textů nejsou někdy možné).

#3.3 **Staroslověnština různých redakcí (typů); církevní slovanština**

Termínem **církevní slovanština, církevněslovanský jazyk** (csl.) se často označuje mladší podoba stsl. (po zániku stsl. na Velké Moravě), která na různých slovanských územích absorbovala prvky místních slovanských jazyků – hovoříme tak např. o české církevní slovanštině, příp. o církevní slovanštině nebo staroslověnštině české redakce, stejně jako o církevní slovanštině bulharské, charvátské, srbské nebo ruské redakce.

#3.4 **Staroslověnské památky z moravského a českého období**

Písemnými památkami **nemáme doloženou ani soluňskou stsl.** („prastaroslověnštinu“, tedy jazyk, do něhož Konstantin ještě v Byzanci přeložil evangeliář), ani **stsl. moravské redakce** (památky známe jen

---

z pozdějších opisů) – za jejího reprezentanta je však pokládán hlaholský rukopis přibližně z poč. 10. stol. *Kyjevské listy*: je to nejstarší známý rukopis se souvislým slovanským textem, obsahuje mešní modlitby; tento sakramentář byl přeložen z latiny, v jazyce je patrný vliv moravského prostředí. Jeho vznik je obvykle kladen až do Čech, ale objevily se i teorie o jeho vytvoření během Metodějova působení na Velké Moravě – pokud by se tyto domněnky potvrdily, byl by to pak jediný dochovaný rukopis z Velké Moravy.

@ Ukázka hlaholského textu z *Kyjevských listů*

(Převzato z: HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx, 1936, s. 8.). Snímek vypuštěn.&

Nejcennějším dokladem velkomoravské literární tvorby jsou **originální, nepřeložené skladby** (třebaže i mezi překlady se nacházely skutečné skvosty, hovoří se např. i o téměř úplném překladu bible, jenž byl hotov ke konci Metodějova života), které mohly věrně reflektovat velkomoravskou skutečnost; jsou psány kultivovaným jazykem, mají vybroušenou formu, kompozici, obsahují obhajobu slovanských jazykových a národních práv. Patří k nim např.: *Život Konstantinův*, *Život Metodějův* (tyto životopisné skladby bývají někdy označovány jako „*moravsko-panonské legendy*“); *Proglas k evangeliu* (tj. *Předzpěv*) – nejstarší slovanská (nerýmovaná) báseň, jejímž autorem by mohl být sám Konstantin; panegyriky (oslavné básně) *Pochvala Cyrilovi*, *Pochvalné slovo na počest Cyrila a Metoděje*.

K souvislým památkám staroslověnštiny české redakce patří *Pražské zlomky hlaholské*, obsahující liturgické hymny přeložené z řečtiny (byly zapsány hlaholicí asi v pol. 11. stol.). Neliterárními památkami reprezentujícími jazyk tohoto období jsou glosy (asi z přelomu 11. a 12. stol.) – latinkou (primitivním pravopisem) vepsané do latinských rukopisů: *Glosy Jagičovy (Vídeňské)* – v rukopisu bible; *Glosy Paterovy (Svatořehořské nebo Pražské)* – v rukopisu *Dialogů Řehoře Velikého*.

České období staroslověnské literární tvorby (10., 11. stol.) je zastoupeno např. originálními památkami *Život knížete Václava* (tzv. *1. staroslověnská legenda o sv. Václavu*) nebo *Legenda o sv. Ludmile* aj. životopisy svatých, také četnými překlady, zvláště z latiny.

Jako doklad životnosti staroslověnské náboženské terminologie i po zákazu stsl. jako bohoslužebného jazyka mohou posloužit buď výše zmíněné glosy, nebo píseň (hymnus) *Hospodine, pomiluj ny*, dochovaná sice až jako středověký český záznam ústně tradované písně, avšak i z tohoto téměř zcela bohemizovaného zápisu (latinkou) z konce 14. stol. vystupují zřetelné stsl. lexikální prvky. Skladba je nejstarší dochovanou duchovní písní, která pochází snad již z 10. nebo počátku 11. stol. a jejíž autorství bývá přisuzováno sv. Vojtěchovi.

@ (Převzato z: PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979, s. 33.). Snímek skladby *Hospodine, pomiluj ny* vypuštěn.&

#3.5 Oživení staroslověnské vzdělanosti za doby vlády Karla IV.

Staroslověnská kultura v našich zemích zaniká na konci 11. stol. po zrušení Sázavského kláštera. Po 250 letech stsl. v Praze opět zazněla – z úst

---

charvátských benediktinů („hlaholášů“), a to díky Karlu IV., který pro její pěstování založil r. 1347 **klášter Na Slovanech** (název Emauzy, Emauzský klášter, pochází až ze 17. stol., ve středověkých pramenech se klášter nazývá „klášter sv. Jeronýma Slovanského“ nebo „monasterium Slavorum“).

@Klášter Na Slovanech, podoba z r. 1606. Pohlednice. Snímek vypuštěn.&

@Klášter Na Slovanech, současná podoba. Pohlednice. Snímek vypuštěn.&

Karel IV. původně žádal papeže Klimenta VI. (svého bývalého učitele), aby mohl vybrat několik vhodných míst a přivést do nich jihoslovanské mnichy; papež však dovolil zřídit pouze jeden klášter s církevněslovanskou liturgií – Karel IV. jej založil v Praze, kam r. 1347 přišli mniši z klášterů na pobřeží Středozevního moře, nejvíce ze starobylého benediktinského opatství na ostrově Pašman u Zadaru, někteří z dalmatské Senje. Jejich výjimečné postavení v rámci české církevní organizace bylo podpořeno legendou, podle níž církevněslovanskou liturgii a hlaholské písmo vytvořil jejich slavný rodák sv. Jeroným. U nás tehdy existovalo přesvědčení, že se také pravlast Čechů rozprostírala na březích Středozevního moře; liturgický jazyk jihoslovanských mnichů (církevní slovanština charvátské redakce) byl proto považován za jazyk „starých Čechů“, za jazyk, z něhož se čeština vyvinula. Karel IV. uvedl ve své listině z r. 1347, že zakládá nový pražský klášter na paměť sv. Jeronýma, „*znameního doktora ze Stridonu, výtečného vykladače a překladatele sv. Písma z hebrejštiny do latinského a slovanského jazyka, z něhož zajisté pochází slovanská řeč našeho Českého království*“; proto si přeje, aby byl světec „*navrácen svému národu a vlasti*“. V jiné své listině (1352) děkuje těmto mnichům za to, že český jazyk je jimi „*ozdoben větším leskem cti*“ (citace v tomto odstavci podle Neubert, K., Stejskal, K. 2003, s. 139, 142).

Část pro zájemce

Dobové názory na původ českého jazyka vyjádřil také Jan z Holešova ve svém

Výkladu písně Hospodine, pomiluj ny:

„Tu jest třeba věděti nejprve, že my Čechové i rodem i jazykem původně pocházíme od Charvátů, jak praví nebo dosvědčují naše kroniky, a proto náš český jazyk svým rodem je jazyk charvátský. Právě charvátský jazyk to byl, který s námi vstoupil do těchto hvozdu a do těchto pouští ... A proto na počátku všichni Čechové v této zemi mluvili právě tak, jako nyní mluví Charvátí; ale onen prvotní charvátský jazyk této země, v dalekém odloučení od své charvátské vlasti, v průběhu rozličných a dlouhých časů se v této zemi ve své podstatě tak proměnil, že mnohé již mluvíme jinak než Charvátí a než před námi mluvili Čechové v této zemi.“ (cit. podle Nechutová, J., Šlosar, D., Večerka, R. 1982, s. 51)

Staroslověnská kultura (literatura a jazyk) charvátských hlaholášů měla **vliv na mnohé české vzdělance** z okruhu pražské univerzity, např. na Bartoloměje z Chlumce (Klaretu), Jana z Holešova, Jana Husa, kteří tak měli příležitost seznámit se se staroslověnskou. Byla také impulsem k hlubšímu teoretickému zájmu o jazyk, k poznávání kultury jiných slovanských národů, k prvním jazykovým komparacím. V klášteře Na Slovanech se **rozvíjelo stsl. písemnictví** – řada českých náboženských děl byla přeložena do církevní

---

slovanštiny charvátské redakce (ovšem se značným počtem bohemismů), některé csl. texty byly přepsány latinkou a také mnohé české texty byly zapsány hlaholicí (tzv. hlaholicí hranatou, upraveným původním oblým písmem hlaholským), jako např. *Česká bible hlaholská* z r. 1416 (viz ukázka níže).

@(Převzato z: HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx, 1936, s. 14.). Snímek vypuštěn.&

Shrnutí kapitoly

Staroslověnština, první spisovný slovanský jazyk, byla vytvořena Konstantinem-Cyrilem pro velkomoravské Slované, a to na základě jihoslovanského, pozděně praslovanského dialektu (dnes označovaného jako dialekt bulharsko-makedonský).

Na moravském a českém území se užívala od r. 863 do konce 11. století, později ještě epizodicky ve století 14. v klášteře Na Slovanech.

K zápisu stsl. sloužilo písmo hlaholské a cyrilské.

#Kontrolní otázky a úkoly:

Kým byla stsl. vytvořena, proč a na jakém jazykovém základě?

Proč se Konstantin zpočátku zdráhal přijmout úkol vytvořit nový jazyk a proč spolu s Metodějem museli svou misijní činnost u Slovanů obhajovat před papeži?

Vysvětlete, proč západoslovanští Moravané a Češi dobře rozuměli jihoslovanskému staroslověnskému jazyku.

Jaké byly osudy stsl. po jejím zániku na Velké Moravě?

Vysvětlete, v jakém vzájemném vztahu jsou grafické systémy hlaholice, cyrilice a azbuka.

Vyjmenujte nejdůležitější stsl. památky moravské a české provenience.&

Citovaná a doporučená literatura

HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. *Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, 1936.

KOL. AUTORŮ. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: LN, 2002.

NECHUTOVÁ, J., ŠLOSAR, D., VEČERKA, R. *Čítanka ze slovanské jazykovědy v českých zemích*. Brno: UJEP, 1982.

NEUBERT, K., STEJSKAL, K. *Dějiny umění. Umění na dvoře Karla IV.* Praha: Euromedia Group, 2003.

ŠLOSAR, D., VEČERKA, R. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Praha: SPN, 1979.

ŠLOSAR, D., VEČERKA, R. A KOL. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host, 2009.

VEČERKA, R. *Staroslověnština*. Praha: SPN, 1984.

VEČERKA, R. *Základy slavistiky a rusistiky*. Brno: UJEP, 1987.

VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc a Praha: Univerzita Palackého v Olomouci a nakladatelství Euroslavica, 2006.

VEČERKA, R. *Jazyky v komparaci 2. Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu*. Praha: Euroslavica, 2009.

#4 Historická vývojová období češtiny

V této kapitole se dozvíte:

základy k charakteristice jednotlivých etap historického vývoje českého jazyka.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

orientovat se ve vývojových fázích češtiny od počátků historické doby do národního obrození,

podat charakteristiku jazyka v jednotlivých obdobích a zasadit ji do širšího společenského kontextu,

vysvětlit, jakým způsobem proběhla obroda českého jazyka na přelomu 18. a 19. století a jak byla kodifikována novodobá spisovná čeština.

Klíčová slova kapitoly: raná stará čeština, čeština 14. století, husitská čeština, humanistická čeština, pobělohorská čeština, nová čeština, národní obrození, latina, němčina.

Průvodce studiem

Etapy vývoje českého jazyka už, milí studenti, umíte od 1. kapitoly vyjmenovat, nyní ke každému z historických období připojíme krátkou charakteristiku. Námí předloženou heslovitou osnovu si však musíte doplnit studiem kvalitní odborné literatury – bez ní by vaše vědomosti zůstaly pouze útržkovité, nedokázali byste jazykový vývoj pochopit v širších společensko-politických a kulturních souvislostech. Věříme, že vás následující poznámky budou dostatečně motivovat k podrobnějšímu samostudiu tohoto zajímavého tématu.

Vývoj českého jazyka probíhal v několika etapách, jak již bylo uvedeno v kap.

1.1. Na období **předhistorické** reprezentované **pračeštinou** navazují fáze

historického, písemně doloženého vývoje:

stará raná čeština (počátky existence českého jazyka, „přípravné“ 12.–13. století);

čeština 14. století (první velký rozkvět českého jazyka);

čeština doby husitské: konec 14.–konec 15. stol.;

humanistická čeština (veleslavínská): 16. stol.–poč. 17. stol.;

pobělohorská čeština (barokní): pol. 17. stol.–konec 18. stol.;

nová čeština – od národního obrození do současnosti: období obrozenské češtiny od konce 18. stol. do 40. let 19. stol., čeština 2. pol. 19. stol., čeština 20. století.

V této kapitole je podána pouze stručná, heslovitá osnova pro charakteristiku jednotlivých etap – chceme Vás totiž přimět k tomu, abyste hlubší vhled do těchto období získali **studiem kvalitní odborné literatury**; jen ta vám dokáže poskytnout ucelený vhled do problematiky jazykového vývoje, zasadit jej do kontextu společensko-politických a kulturních poměrů v českých zemích v jednotlivých historických epochách. Jelikož bychom nemohli na tomto prostoru poskytnout takto komplexní výklad, rozhodli jsme se pouze pro vytvoření zmíněné „osnovy“ k přiblížení jazykových dějin češtiny – je zpracována na základě vynikající příručky, kterou vám také doporučujeme jako hlavní zdroj ke studiu dané tematiky:

ŠLOSAR, D., VEČERKA, R. A KOL. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host, 2009 (případně její starší vydání: ŠLOSAR, D., VEČERKA, R. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Praha: SPN, 1979).

Tento rozsah informací si můžete rozšířit studiem dalších prací, novějších i starších, které uvádíme na konci této kapitoly (např. příručky F. Cuřína nebo M. Komárka); bylo by rovněž více než vhodné zopakovat si základní fakta o českých dějinách – na jejich pozadí bude před vámi stav jazyka plastičtěji vystupovat. Pokud je vaše vzdělání v této oblasti nedostačující, doplňte si je alespoň s pomocí popularizačních *Toulek českou minulostí* (pokud nesáhnete po jiných odborných historických titulech).

Stručným popisem společenských poměrů v českých zemích bychom měli vždy při charakteristice jazyka v jednotlivých vývojových obdobích začít – jsou určující pro možnosti jeho funkčního uplatnění.

Krátkou poznámkou ke společenské situaci se začínají také naše „osnovy“; po ní následují údaje o stavu českého jazyka a jeho koexistenci s dalšími jazyky, které se na českém území v daných obdobích používaly, o nejvýznamnějších dobových tvůrčích a literárních dílech, na závěr je uveden příkladový text.

#4.1 Stará raná čeština. Počátky existence českého jazyka – „doba přípravná“

Doba přípravná = přípravné 12.–13. stol. pro rozkvět jazyka ve 14. stol.

Společenské poměry:

do 12. stol. území nestejně osídleno, postupně dosidlováno, kontakt obyvatelstva se ve 13. stol. zvětšil – kolonizace (Českomoravská vrchovina, prales – žďáření, tj. vypalování hvozdů k osídlení a zemědělství), rozvoj měst a řemesel silnou německou kolonizací; důležitým politickým procesem byla postupná centralizace státní moci v rukou Přemyslovců – dovršena ve 13. stol.;

Poznání tehdejšího stavu ČJ:

latinsky psaná literatura (o české realitě – legendy o čes. světcích, historické práce) obsahující **bohemika** (vl. jména – stav hláskosloví a slovtvorby) – důležitý význam má Kosmova *Chronica Boemorum*; dalším zdrojem bohemik jsou nekrologia (klášterní kalendáře) – nejrozsáhlejší *nekrolog Podlažický*; větší význam mají **glosy** (první překladatelské pokusy): *glosy Jagičovy a Paterovy* z konce 11. stol. (čeština se stsl. prvky), české glosy z 1. poloviny 13. stol. – výkladový latinský slovník biblických výrazů *Mater Verborum* (Matka slov), glosy k *Túlci sv. Bonaventury* z konce 13. stol., několik verzí překladu *Žaltáře (Žaltář Wittenberský)*;

- souvislé **české literární** texty před r. 1300: píseň *Svatý Václave* (původní jedno- nebo trojslabičná podoba asi z pol. 12. stol.), *Kunhutina modlitba* (Vítaj, kráľu všemohúci – pol. 13. stol.), *Píseň ostrovská* (Slovo do světa stvořenie – 2. pol. 13. stol.);

oblast **administrativní** – latina, čeština výjimečně, první český text tohoto typu z poč. 13. stol.: přípisek v zakládací listině kapituly litoměřické – první dochovaná souvislá věta „Pauel dal jest...“;

12. a 13. stol. je dobou, kdy se v češtině konstitoval „**literární jazyk**“ – inspirace zbytkem povědomí o stsl. jazyku v kulturní funkci, a to hlavně v prvních překladech z latiny – velké nároky na syntax (čeština do té doby

---

jazyk mluvený, hledání syntaktických prostředků jazyka psaného) a slovní zásobu (abstrakta); spisovný jazyk v podstatě jednotný, dokonce působil i mimo české území – české země zprostředkovaly šíření křesťanství v Polsku – česká náboženská terminologie, později ještě výraznější působení na polštinu;
nejstarší české texty zapsány tzv. primitivním pravopisem.

@SvatýVáclave

(Převzato z: PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979, s. 34.).
Snímek vypuštěn.&

@Slovo do světa stvoření (Píseň ostrovská)

(Převzato z: PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979, s. 32.).
Snímek vypuštěn.&

@Český přípisek v latinské zakládací listině litoměřické kapituly, poč. 13. stol.

(Převzato z: PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979, s. 31.).
Snímek vypuštěn.&

#4.2 Čeština 14. století (rozmach spisovné češtiny ve 14. století)

kolonizace vrcholil v pol. 13. stol., velký příliv cizího obyvatelstva, hl. Němců – počátek česko-německého bilingvismu ve větších městech, vliv na slovní zásobu obou jazyků; sociální pozadí česko-německého rozvrstvení: městský patriciát byl převážně německý, chudší vrstvy české, např. těžba nerostů v rukou Němců (v Kutné Hoře převažovali), rozvíjí se česko-německý antagonismus, který nachází odraz i v literárních dílech (*Dalimilova kronika, legenda o sv. Prokopu* aj.); královský dvůr – němčina prestižní, vliv na poněmčení části české šlechty;
hospodářský vzestup (podmíněný mj. i kolonizací) a růst vzdělanosti (související se **založením univerzity**) podnítily **rozmach literatury**: byla psána nejen **latinsky** (jako tomu bylo do té doby), ale od poč. století i **německy** a **česky**, uplatnila se též **stsl.** (klášter Na Slovanech – pražští vzdělanci se seznámili se stsl., zájem o jinოსlovanskou kulturu, první komparace, teoretický zájem o jazyk; Jan z Holešova, Bartoloměj z Chlumce-Klaret, Jan Hus); **latinská** tvorba: legendy, historická díla (*Zbraslavská kronika*, historikové za Karla IV.), díla dalších vědních oborů (na KU), studentské satirické básně – zejm. makaronské skladby latinsko-české, diplomatická (listinná) oblast; **němčina**: literární tvorba – královský dvůr Václava II. hostil německé básníky, král sám též psal (dochovány jeho 3 německé milostné básně), německý minnesang i do dalších šlechtických sídel; jazyk administrativy (i v císařské kanceláři Karla IV.); **čeština**: v literatuře se plně prosazuje od poč. 14. stol., vyspělost jazyková i formální, různé žánry; nejstarší texty **veršované** – duchovní lyrika a světská lyrika (zvl. milostná), epika: *legendy o Jidášovi, Pilátovi*, rytířský epos *Alexandreis, Kronika tř. Dalimila, Život sv. Kateřiny, legenda o sv. Prokopu*; satiry *Hradeckého rukopisu*, satiry Smilovy školy; **próza** se rozvíjela od pol. 14. stol., nejstarší texty – legendy, životy svatých otců, na její rozvoj mají vliv překlady (legendy, cestopisy aj.); základy **odborného** stylu – Tomáš Štítný; Tkadleček; **listiny** – česky až na konci 14. stol., na královském dvoře jako

---

úřední jazyk až za Václava IV., některé české písemnosti už dříve u šlechty – oblast administrativní a právní (*Kniha rožmberská*);

rozvoj spis. češtiny, zvl. **slovní zásoby**, ve 14. stol. velmi intenzivní – např. slovní zásoba prostředí šlechtického, měšťanského, rytířského, názvy řemesel aj., v literatuře terminologie filozofická, abstraktní (zde důležitá úloha zejm. Štítného);

terminologické příručky (pro potřeby studentů KU): např. Klaretovy skladby s latinskými a českými termíny *Vokabulář*, *Bohemář*, *Glosář*;

stylistická diferenciacie literárních textů (styl vysoký a nízký odlišen zejm.

prostředky syntaktickými a lexikálními);

spřežkový pravopis.

@Dalimilova kronika

(Převzato z: PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979, s. 54.).

Snímek vypuštěn.&

@Dalimilova kronika

(Převzato z: TICHÁ, Z. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984. Obrazové

přílohy za str. 96.). Snímek vypuštěn.&

#4.3 Čeština doby husitské

15. stol. (vymezena zhruba narozením Jana Husa r. 1371 a smrtí Jiřího z Poděbrad r. 1471);

husitská revoluce, změna národnostních poměrů, počestění řady měst (Kutná Hora, Žatec, Litoměřice aj., též v Praze čeština pronikla do městského úřadování); *Dekret kutnohorský* – změna poměru hlasů na KU;

čeština se dostává do **nových funkcí** – nástroj **agitace**, rozvoj **řečnického** stylu mluveného (činnost kazatelů) i psaného (manifesty); rozšíření znalosti literárního jazyka od duchovenstva a šlechty k měšťanstvu a širším lidovým vrstvám (výrok Eneáše Piccolominiho; velký počet zachovaných opisů bible z té doby);

nové literární žánry – rozšíření stylistických kvalit jazyka: traktáty, manifesty, česká duchovní píseň, beletrie; oblast **vědy** (zde původně jen latina, ale od pol. 15. stol. i čeština, nejen teologie, ale i přírodověda, lékařství, astronomie aj.);

čeština v listinách, **administrativní praxi**, **právní jazyk** – zdokonalení, značná vytríbenost; **kronikářství**, cestopisy;

husitské skladby *Budyšínského rukopisu*;

husitské válečné umění – rozšíření vojenských termínů do jiných jazyků;

vojenská literatura (*Žižkův vojenský řád*), válečné písně (*Ktož jsou boží bojovníci*; *Povstaň, povstaň, veliké město pražské*);

osobnost Jana Husa; **Husův jazyk**:

v **hláskosloví** spíš **konzervativní** (pocházel z jižních Čech s pouze českým obyvatelstvem nezasazeným změnami z centra a česko-německým bilingvismem), některé jevy považoval za německé vlivy, ale byl to přirozený vývoj;

v **morfologii** byl **progresivní** – nežíval jednoduchých minulých časů, v 1. os. sg. sloves 4. a 5. třídy užíval koncovku -m (*prosím m. proši, volám m. volaju*); příklon k mluvenému jazyku;

---

syntax – formální dokonalost; odborná díla psal latinsky, splňují dobové požadavky latinské poetiky (rytmizovaná a veršovaná místa, perioda), i v českých spisech určených širokému obecnstvu uplatňuje prvky dobové poetiky, ale s důrazem na sdělnost;

rétorické prvky – výborně ovládal řečnické umění; navazování kontaktu s posluchači (jejich pojmenování – častý výskyt), užívání přísloví, synonymních/antonymních dvojic/trojic apod.;

obohacuje **slovní zásobu** (*chlubník, svatokupec, křivověrec, svatokrádec, papežiti, biskupiti*); ve snaze o srozumitelnost výkladu počesťuje odborné termíny (zvl. německé) nebo je sám vytváří (*čtena, spoluhlas*);

J. Hus psal **moderním jazykem**, sblížil tradiční literární jazyk a dobový mluvený úzus (aby kazatelské umění bylo účinné); na jeho „demokratizovaný“ jazyk (sblížený s mluveným v morfologii, syntaxi a slovní zásobě, ale s konzervativním hláskoslovím) navázali další autoři, např. Jan Rokycana, Petr Chelčický;

patří k prvním jazykovým **teoretikům** – spis *De orthographia bohemica*: náhrada spřežkového pravopisu diakritickým;

v 15. stol. výrazný vliv češtiny v Polsku (při formování polského spisovného jazyka), ale i v jiných zemích (ve funkci uznávaného diplomatického jazyka);

mocný impuls v šíření literatury – **knihťisk** (české země asi 1468).

@Úryvek z Husova listu *Věrným Čechům*, psaného v Kostnici 10. června 1415

(Převzato z: SPUNAR, P. *Kultura českého středověku*. Praha:Odeon, 1987, 490–492.). Snímek vypuštěn.&

@**Ktož jsou boží bojovníci**

(Převzato z: SPUNAR, P. *Kultura českého středověku*. Praha:Odeon, 1987, 490–492.). Snímek vypuštěn.&

#4.4 Humanistická čeština

vyspělý jazyk stol 16. a první čtvrtiny 17. stol.;

období **humanismu a renesance** – nový umělecký a názorový (životní) směr, u nás se rozvíjí po husitských válkách (až v 2. pol. 15. stol.), ovšem jakási jeho „1. etapa“ už za Karla IV. (rozvoj přerušen husitstvím);

změna hospodářských poměrů u nás po husitských válkách, rozvoj měst;

r. 1526 nástup Habsburků na český trůn – změna národnostního složení, příliv zejm. Němců (ale např. také tzv. valašská kolonizace z Rumunska), vliv na rozmnožení slovní zásoby: latina, řečtina (zvl. odborné termíny), němčina (řemeslná terminologie), francouzština, španělština (vojenské výrazy), italština;

hlavním jazykem literatury **latina** (klasická, antická), někteří tvůrci užívali **češtinu** – aby prokázali, že se vyrovná dobovým ideálům (latině a řečtině);

představitelé české větve humanismu: Řehoř Hrubý z Jelení, Mikuláš Konáč z Hodiškova, Viktorin Kornel ze Všehrd, Daniel Adam z Veleslavína aj.;

snaha autorů, aby se čeština vyrovnala ideálu klasické latiny, vedla

k **latinizaci**, a to zvl. **syntaxe** – k již existujícím latinismům, např. postavení

slovesa na konci věty, přibýly dobové latinismy jako postpozice shodného přívlastku, antepozice neshodného přívlastku, interpozice – vkládání rozvíjející části do rozvíjené, perioda – složité souvětí (předvětí, závětí);

všechny oblasti užívání češtiny měly svůj specifický styl; vysoce rozvinutý byl jazyk **právníký, administrativní; básnický** jazyk: M. Dačický z Heslova

---

(stylistický kontrast ve všech jazykových plánech), Šimon Lomnický z Budče (deminutiva), pokusy o časomíru – Jan Blahoslav, Vavřinec Benedikt Nudožerský, J. A. Komenský;
nový překlad bible – **Bible kralická** (6 dílů, 1579-1593), vzor stylistické **dokonalosti**; jazyk této bible **kodifikován** za národního obrození (dnešní rozpor mezi jazykem mluveným a psaným); bibličtina na Slovensku;
sjednocení pravopisného úzu – **bratrský** pravopis; zdokonalení interpunkce;
dobová **lexikografie**: významné slovníky Daniela Adama z Veleslavína;
gramatiky: první byla *Grammatika česká* Beneše Optáta, Petra Gzella a Václava Philomatesa (1533); Jan Blahoslav (přídavky k této gramatice, např. o cizích slovech, dialekttech, sbírka přísloví); Matouš Benešovský (česká paradigmatica); Vavřinec Benedikt Nudožerský (první skutečná mluvnice podle dnešních měřítek, komplexní popis vymaněný z latinského vlivu, r. 1603);
vliv češtiny za hranicemi českého území (její vyspělost uznávána): Slovensko, Polsko, Uhry, přes polštinu vliv na slovní zásobu ruštiny, lužická srbština, charvátština.

@Úryvek textu Daniela Adama z Veleslavína, r. 1585

(z překladu Listu Poggia Florentského o odsouzení M. Jeronýma)

(Převzato z: HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx, 1936, s. 61.). Snímek vypuštěn.&

#4.5 Čeština pobělohorská (barokní)

pol. 17. stol.–konec 18. stol.

období protireformace (od Bílé hory do josefínské doby); čeština pobělohorského (barokního) období bývá označována jako úpadková, je to však tvrzení nesprávné (obrozenci tam nenašli oporu pro vysoký styl, proto hodnotili jazyk jako úpadkový); ztráta vzdělaného publika (po Bílé hoře emigrace, konfiskace), těžiště tvorby v **nižším stylu** – souvislost s protireformací (zpřístupnění širším vrstvám), není protiklad vyššího stylu – ústup vědomí spisovnosti, prohloubení nářeční diferenciace;

lidová a pololidová slovesná tvorba: lidová píseň, jarmareční (kramářská) píseň, knížky lidového čtení;

pocit národního ohrožení vyvolal velký **teoretický zájem** o spisovný jazyk, vznik mnoha **gramatik** (rozdílná úroveň, gramatika V. J. Rosy, P. Doležala), jazykový **purismus**;

čeština autorů pobělohorské **emigrace**: Pavel Stránský, Pavel Skála ze Zhoře, **J. A. Komenský** (dílo a jazyk tohoto autora);

domácí prostředí: **regrese češtiny**, začala ustupovat jako jazyk vědy (vytlačena latinou), jazyk administrativy (postupně nahrazována němčinou, ale na Lašsku a ve Slezsku se udržela déle); básnický jazyk: Bedřich Bridel (vrchol a konec vysokého stylu), alamódová poezie, lidovější náboženské básně a písně (Felix Kadlinský, Adam Michna z Otradovic); drama: Kocmánkova interludia; jazyk barokních kazatelů.

@KOMENSKÝ, J. A. *Orbis pictus*. Přetisk vydání z roku 1685. Praha: Albatros, 1989.

Dva snímky vypuštěny.&

#4.6 Čeština doby národního obrození

germanizační politika Marie Terezie a Josefa II., čeština vytlačena z veřejného života a ze škol (s výjimkou nejnižšího stupně), držela se na venkově ve formě teritoriálních dialektů, po zrušení nevolnictví příchod pracovních sil z venkova do měst, postupná obroda českého jazyka díky úsilí malého počtu českých vzdělanců (od 70. let 18. stol.);

snaha vzbudit zájem o český jazyk, vydávání **obran češtiny**; Krameriovy noviny;

nutnost uvedení češtiny do všech funkcí – potřeba **kodifikace** spis. jazyka;

Josef Dobrovský: *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1809);

úpravy bratrského pravopisu (analogická a skladná) – **pravopis novočeský**; švabach nahrazen antikvou;

rozvoj **slovní zásoby** (Jungmannova generace); Jungmannův pětidílný *Slovník česko-německý*;

přelom ve **40. letech 19. stol.**: do té doby se úsilím filologů podařilo

kodifikovat gramatickou normu, rozšířit slovní zásobu, uvést češtinu do všech jejích funkcí (**všech oblastí užívání**); od 40. let není čeština pouze záležitostí **inteligence** a jazykem **literárním**, ale i jazykem **mluveným**; další vývoj v 19. stol. (**brusy** českého jazyka; **mluvnická kodifikace** J. Gebauera; první

Pravidla českého pravopisu 1902);

poezie: K. H. Mácha; **próza**: J. K. Tyl, B. Němcová; **publicistika**: K. Havlíček Borovský.

@J. Jungmann: Rozmlouvání druhé o jazyce českém, r. 1803

(Převzato z: HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx, 1936, s. 88.). Snímek vypuštěn.&

@Z „Oznámení“, připojeného k prvnímu svazku časopisu Krok, r. 1821

(Převzato z: HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx, 1936, s. 93.). Snímek vypuštěn.&

Shrnutí kapitoly

Písemně nedoloženou, předhistorickou fází českého jazyka je pračeština, na ní navazují etapy historického vývoje – raná stará čeština, čeština 14. století, husitská čeština, humanistická čeština, pobělohorská čeština a čeština nová (od národního obrození do současnosti).

#Kontrolní otázky a úkoly:

Jak poznáváme podobu jazyka do konce 13. století? Vyjmenujte nejstarší dochované (jazykově české) souvislé texty.

Které jazyky se uplatnily na českém území během 14. století a k jakým účelům se používaly? Přibližte rozvoj češtiny v tomto období.

Vyjmenujte nové žánry, které se rozvíjely v době husitské. Vysvětlete, proč jazyk Jana Husa byl „v hláskosloví konzervativní, ale v morfologii progresivní“.

Co je hlavním rysem češtiny humanistické (zejm. její syntaxe)? Čím je Bible kralická významná v našich jazykových dějinách?

Proč došlo k regresi češtiny v pobělohorském období? Popište stav českého jazyka na přelomu 18. a 19. století.
Jakým způsobem byla kodifikována novodobá spisovná čeština?&

Citovaná a doporučená literatura

- CUŘÍN, F. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985.
- HAVRÁNEK, B. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, 1936.
- HORA-HOŘEJŠ, P. *Toulky českou minulostí*. Díl 1–13. (Vydala různá vydavatelství v průběhu let 1985–2012.)
- KOL. AUTORŮ. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: LN, 2002.
- KOMÁREK, M. *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host, 2012.
- PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: MU, 2001.
- PORÁK, J. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: SPN, 1979.
- SPUNAR, P. *Kultura českého středověku*. Praha: Odeon, 1987.
- ŠLOSAR, D., VEČERKA, R. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Praha: SPN, 1979.
- ŠLOSAR, D., VEČERKA, R. A KOL. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host, 2009.

Internetové zdroje:

<http://vokabular.ujc.cas.cz> (Vokabulář webový)

<http://www.manuscriptorium.com> (historické knižní fondy)

#5 Vývoj hláskosloví

V této kapitole se dozvíte:

jaké pozdně praslovanské hláskové změny odlišily západoslovanské jazyky (a češtinu) od ostatních slovanských jazyků,
nejdůležitější změny pračeského hláskosloví,
staročeské hláskové změny mezi 10. a 14. stol.,
dokončení hláskoslovného vývoje do konce 16. století.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

vysvětlit podstatu nejvýznamnějších hláskových změn a jejich časovou chronologii,
objasnit dopad některých změn na morfologii,
podle stavu hláskosloví určit přibližné stáří staročeských památek.

Klíčová slova kapitoly: palatalizace, metateze, stahování, jery, nosovky, přehláska, depalatalizace, diftongizace, monoftongizace, asibilace, asimilace, disimilace, úžení.

Průvodce studiem

*Ke studiu vývoje hláskosloví si, milí studenti, musíte opět vzít na pomoc dobrou **historickou mluvnici**, která vám podrobně vysvětlí podstatu a chronologii nejdůležitějších změn; náš text obsahuje pouze výčet změn s příkladovými slovy, který je pro vás jistým vodítkem, v jakém rozsahu máte dějiny českého hláskosloví studovat.*

*Proč je zvládnutí této problematiky důležité? – Při četbě staročeských památek budete moci lépe samostatně odhadnout přibližné stáří textu, a to podle provedení nebo neprovedení konkrétní změny; z hlediska jazykového vývoje proto, že některé změny měly dopad na staročeskou morfologii (např. na změnu koncovek jmen a sloves); z pohledu studenta bohemistiky zejména proto, že odraz těchto změn (jejich průběh a rozšíření) nacházíme v současném jazyce spisovném a v dialektech – bez jejich znalosti např. nelze vysvětlit, proč se někde říká **břuch**, jinde **vajce** (příp. **vajco**), **ščáva**, **hezkej tejden**, v některých oblastech **maju hodně synkuv**, v jiných **nemajú mužá**, jinde ho zase **nemajó**. Snad vám bude touha po vysvětlení mnoha jevů dnešního jazyka dostatečným impulsem k samostudiu.*

Výklad hláskoslovného vývoje rozdělíme do několika období:

změny **pozdně praslovanské**, kterými se čeština a ostatní západoslovanské jazyky odlišily od jazyků jiho- a východoslovanských;

pračeské změny 10. století;

dobu **od konce 10. do konce 14. stol.**, kdy probíhal nejintenzivnější vývoj hláskoslovného systému češtiny;

období **od konce 14. stol. do konce 16. stol.**, v němž již změny nebyly tak bouřlivé; od konce 16. stol. se vývoj v této oblasti uklidňuje.

Základní pojmy, s nimiž se budete při studiu hláskových změn setkávat:

metateze (přesmyknutí, přehození hlásek);

palatalizace (měkčení souhlásek);

depalatalizace (změna měkké souhlásky v tvrdou; ztráta měkkosti);
přehláska (změna nepřední samohlásky /a, o, u/ v samohlásku přední /e, i/ po měkkých souhláskách);
diftongizace (změna hlásky /monoftongu/ v dvojhlásku /diftong/);
monoftongizace (změna dvojhlásky /diftongu/ v hlásku /monoftong/);
asibilace (přidání sykavkového šumu do výslovnosti hlásek *r', d', t'*; vznik *ř*)
asimilace (spodoba, vzájemné ovlivnění hlásek v proudu řeči, sblížení v artikulaci nebo znělosti);
disimilace (rozlišení hlásek; opak asimilace);
úžení (změna otevřenější samohlásky v zavřenější, např. *e > i*).

Ke studiu doporučujeme zejména tyto tituly:

LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.
 PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: MU, 2001.
 KOMÁREK, M. *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host, 2012.

#5.1 Hláskosloví pozdní praslovanštiny

(západoslovanská skupina)

(5.–10. stol.: konec psl. období, počátek vydělování jednotlivých slovanských jazyků)

zachovány kv, gv (kvěť, gvězda) X цвет, звезда; stsl. cvěť, dzvězda;

souhláska ch se při 2. a 3. palatalizaci mění v š (veš-kerý, múšě) x ś
 zachováno u V (východních Slovanů) a J (jižních Slovanů)
 (весь; stsl. вьсь, musě);

za pj, bj, mj, vj > měkké retnice (zem'a > země, grab'e > hrábě) x V a stsl.
 má „l-epentetické“ (земля, stsl. kuplj^o);

za tj/dj, kt/gt > c, dz (> z):

svietja > sviečě, medja > medza > mezě, nokti > noc, mogti > moci;

zachování tl, dl (vedľ, pletľ, modlitva) x V a J > l (stsl. veľ, pleľ);

metateze likvid: střídnice za tort, tolt, tert, telt: češ. a J > trat, tlat, trět, tlet:

*gordь > gradь > hrad	x	город	(„plnohlasí“ v ruštině)
*golva > glava > hlava	x	голова	
*berg > brěgь > břeh	x	берег	
*melko > mléko	x	молоко	

#Úkoly k textu

Doplňte dnešní podoby slov (po provedení metateze likvid, příp. dalších změn), jako v příkladu *morzь > mráz:

*zolto >

*berza >

---

*korva >
*golsъ >
*vorna >
*dervo >
*kolda >
*mertí >

(Řešení: zlato, brěza > břieza > bříza, kráva, glas > hlas, vrána, drěvo > dřevo, kláda, mrěti > mřieti > mříti)&

#5.2 Pračeské změny (10. století)

Změny vokalického systému:

stahování (V + j + V > ~~ǫ~~ > **Ǫ**)
dobroje > dobroe > dooree > dobré
(oje > oe > ee > é)
dobraja, moja, vojevoda;

zánik jerů (v ČJ: ѣ, ѣ > e)
Havlíkovo pravidlo
ръсъ > pes; рьса > psa
днь > den; въ дне > ve dne; дньсь > dnes
шьвьсь > švec; швьса > ševca;

zánik nosovek:
ę > ä > a nebo ě (v měkkém okolí)
Q > u
męso > mäso > maso
pęť > p'ät' > pět
rQka > ruka
mQka > múka;

Změny konsonantického systému:

dz' > z' (10./11. stol.)
medz'a > mez'a
nog'ě > nodz'ě > noz'ě;

pračeské depalatalizace (přestavba systému měkkostních protikladů)
t'et > tet (pętero > p'ät'ero > patero)
t'ät > tät > tat (svęťjъ > sv'ätý > svätý > svatý)
t'ьt > t't > tt (starъca > starca x starъсь > star'ec')

Vęceslavъ > V'äc'eslav > V'äceslav > Väceslav > Vácslav > Václav.

#Úkoly k textu

Na příkladovém slově *vojevoda* objasněte průběh stahování (kontrakce).
Ujasněte si proces zániku jerů na příkladovém slově *šv̆v̆cb̆* (2. p. *šv̆v̆ca*).
Zánik nosovek (denazalizace) proběhl i v níže uvedených slovech; určete, jaká nosovka předcházela vyznačeným samohláskám: *du**u***, *dev**ě**t*, *ja**z**yk*, *zu**u***, *ku**ř**e*, *holu**u***, *svat**y***, *vedu**u***.&

#5.3 Hláskové změny v období od konce 10. do konce 14. století

přehláska 'a > 'ě ('a > 'ä > 'ě), **'á > ie**; konec 12. – poč. 13. stol.; odlišení tvrdých a měkkých deklinací:

čáša > čiešě

duša > dušě

otc'a > otcě

slyšati > slyšeti;

přehláska 'u > i ('u > 'ü > i), **'ú > í**; 2. a 3. čtvrtina 14. stol.; nejrychlejší a důsledná změna; příčinou palatalizace předchozí souhlásky:

břuch > břuch > břich, cuzí > cizí, ludé > lidé, cítiti > cítiti;

kožuch, Juří, l'úbat, řújen, ščúr;

změny v morf.: dušu > duši, oráču > oráči, kryju > kryji, dělaju/ú > dělaji/í,

paňú > paní, zem'u > zemi;

g > h (g > γ > h); konec 12. – poč. 14. stol.; na rozhraní 13. a 14. stol. čeština neměla [g], dostalo se zpět v cizích slovech (signál přejatého slova):

glava > hlava; noga, pogan, togo

Gr'ek > Řek, Gr'egor' > Řehoř;

asibilace r', d', t' (přidání sykavkového šumu do výslovnosti); 13., 14. stol.; u **d', t'** se neprosadila, pouze u **r'** → **vznik ř'**:

r' > [r^{s'}] > ř':

úhor' > úhoř; tři, páteř, řeka, stařec;

r + s > ř':

kurfiršt > kurfiřt, trstina > třtina;

(ř > ž: r'ebro > řebro > žebro; r'ebr'í > řebří > žebří(k) x řebříček);

depalatalizace (historické); pol. 13 stol. – konec 14. stol.; zánik konsonantické měkkostní korelace (měkkostních protikladů):

b'e, p'e, m'e, v'e, f'e;

d'e, t'e, n'e;

sykavky ostré i tupé;

d'en' > den, n'ebud'et'e, s'eno, t'eta;

b'ežet > [bⁱežet] > [bježet], p'ena > [pⁱena] > [pjena];

c'ěsta > čěsta > cesta: **ztráta jotace (ě > e)**

diftongizace ó > uo; 14. stol.; po tvrdých souhláskách (i po předložkách nebo předponách):

dóm > duom, bóh > buoh, chlapóv > chlapuov, v óči > vuoči, zóstatí >

zuostatí;

slabikotvorné ř, l; 14. stol.; zánik průvodních vokálů;

---

zánik pobočných slabik; od 14. stol.:

jmám > mám, sedlka > selka, bratr > bratř, sestr > sester;

asimilace znělosti; od 14. stol.;

disimilace; od 14. stol.: šč > šť: ščeňe > šťeňe;

diftongizace ý > ej, ú > ou; od konce 14. stol.

#5.4 Hláskové změny v období od konce 14. do konce 16. století

Dokončení některých změn, jež započaly v předchozím období, a provedení nevelkého počtu změn nových:

asi od přelomu 14. a 15. stol. **splývání i/y ve výslovnosti** (ve středních Čechách provedeno během 15. stol.);

od přelomu 14. a 15. stol. počátek **splývání dvojího l** ve výslovnosti (zánik tvrdého l);

po 14. stol. (asi od poč. 15. stol.) **změna bilabiální výslovnosti hlásky v na labiodentální;**

pokračování průběhu **diftongizací ó > uo, ý > ej, ú > ou;** změny **ó > uo, ý > ej** zcela provedeny během 15. stol., diftongizace **ú > ou** má svůj vrchol v 15. stol., dokončena je v 16. stol. (v grafice jako *au* do r. 1849);

monoftongizace ie > í;

monoftongizace uo > ů;

úžení é > í; od 15. stol., hlavně během 16. stol.; pomalá změna, dnešní stav od přelomu 16. a 17. stol. (změna ve slabice **lé > lí** až v 18. stol.);

změna tautosylabického (těžeslabičného) aj > ej; 15. a 16. stol.: vajce > vejce (x vajec), volaj > volej, nejlepší > nejlepší.

Shrnutí kapitoly

Vývoj hláskoslovného systému češtiny probíhal nejintenzivněji v době od konce 10. do konce 14. století; předcházely mu změny pračeské a praslovanské, navazovaly na něj změny probíhající během 15. a 16. stol., po němž se vývoj hláskosloví uklidňuje.

Průběh a rozšíření hláskových změn je dodnes v jazyce viditelné, a to v jednotlivých jeho nářečních skupinách.

#Kontrolní otázky a úkoly:

Vysvětlete průběh stahování (kontrakce).

Co je Havlíkovo pravidlo?

Jaké změny v morfologickém systému byly vyvolány přehláskami samohlásek 'a > ě a 'u > i.

Jak vzniklo české ř?

Vysvětlete podstatu historických depalatalizací.

Pojmenujte postupné změny, k nimž došlo v následujících slovech: kůň > kuoň > kůň, chlapóv > chlapuov > chlapů.&

#Úkoly k textu&

---

§Úkol k textu vypuštěn, odkazoval k úryvku z *Kunhutiny modlitby*, jenž měl být přeložen do dnešní češtiny, obě varianty porovnány a pojmenovány hláskoslovné změny, které proběhly od doby vzniku textu v polovině 13. století do doby, kdy byl vývoj hláskosloví dokončen.&

Citovaná a doporučená literatura

CUŘÍN, F. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha: SPN, 1977.

LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.

KOL. AUTORŮ. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: LN, 2002.

KOMÁREK, M. *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host, 2012.

PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: MU, 2001.

#6 Staročeská deklinace

V této kapitole se dozvíte:

jaké měla stará čeština druhy deklinací,
jak vznikla deklinace složená (adjektivní),
k jakému vývoji došlo ve jmenných gramatických kategoriích rodu a čísla,
o změně kmenového principu skloňování substantiv na rodový.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

vysvětlit vznik adjektivní deklinace,
objasnit změnu kmenového principu skloňování na rodový,
charakterizovat podrobněji vývoj o-kmenové deklinace maskulin v souvislosti
s rozvojem gramatické kategorie životnosti.

Klíčová slova kapitoly: deklinace jmenná, deklinace zájmenná, deklinace složená (adjektivní), gramatická kategorie, rod, číslo, pád, kmenový princip, rodový princip, životnost, neživotnost, splývání o-kmenů s u-kmeny.

Průvodce studiem

Učebnici historické gramatiky už jste, milí studenti, využili při seznámení s vývojem hláskosloví, nyní budete v její četbě pokračovat při studiu základů staročeského skloňování. Náš text pouze uvádí a heslovitě komentuje to nejdůležitější, co máte z tohoto učiva zvládnout. Hlavním účelem proniknutí do dané problematiky je získání schopnosti vysvětlit jevy současného skloňování historickým vývojem některých typů deklinací.

Čím lze objasnit variantnost v současné deklinaci substantiv? Proč u některých deklinačních typů (vzorů) existují podtypy (podvzory)? Vysvětlení může dát jedině vhled do historického vývoje skloňování.

#6.1 Druhy deklinací

ve staré češtině existovaly 3 typy deklinací; vývojově nejmladší je deklinace adjektivní (složená)

@

	zájmenná	adjektivní (složená)	jmenná
nom. sg. M živ.	ten	dobrý	člověkø
gen. sg. M živ.	toho	dobrého	člověka

&

#6.1.1 Vznik adjektivní (složené) deklinace

deklinační složená z **jmenného tvaru adjektiva + zájmena jь, ja, je**; původní tvar podlehl stahování (10. stol.)

@	M	F	N
1. p.	dobrъ-jь	dobra-ja	dobro-je

2. p.	dobra-jego	
3. p.	dobru-jemu &	

dobrý (o-km. + a-km.)

pěší (jo-km. + ja-km.)

#6.2 Jmenné gramatické kategorie

pád: od nejstarších dob má čeština 7 pádů, vyjadřovaly se různými koncovkami;

číslo: sg., pl., du.; duál zaniká koncem 15. stol.;

rod: kmenový princip → **rodový princip** (M, F, N); rod původně gramatická kategorie nevýznamná, ale od konce psl. období byl kmenový princip skloňování na ústupu (kmenotvorné hlásky v důsledku hláskových změn zanikaly nebo se měnily), postupně ve jmenné deklinaci princip rodový převládl; ve staré češtině tento proces teprve probíhal, proto je nutné přihlížet k rozdělení deklinačních typů podle kmenů i rodů → větší počet typů (viz **Tabulka jmenné deklinace** níže);

životnost – neživotnost u M: změnou **genitiv-akuzativ** vzniká nový ak. sg. pro živ. (nejdřív u osob), původní se shodoval s nom. sg., což bylo nevýhodné pro rozlišení subjektu a objektu děje (*bratr bije syn*); během 15. a 16. stol. přešel i ke zvířecím jménům (*vidím vlk, vsednout na kuň*); od 14. stol. specifické koncovky životných M i v jiných pádech, v 17. stol. vývoj završen (viz níže v kap. 6.4).

#6.3 Jmenné deklinační typy

Přehledná **Tabulka jmenné deklinace** ukazuje následující změny ve skloňování substantiv, které proběhly v době praslovanské, pračeské a staročeské:

skloňování podle kmenového principu → rodový princip;

rozštěpení některých typů na „tvrdé“ a „měkké“;

uplatnění principu životnosti – neživotnosti (a zohlednění přirozeného rodu u a-kmenů);

ústup některých neproduktivních typů (zejm. konsonantických).

@Tabulka jmenné deklinace

(Převzato z: LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 140.). Snímek vypuštěn.&

Dnešní stav (novočeský) – šodstraněn odkaz na poslední sloupec předchozí vypuštěné tabulky obsahující dnešní deklinační typy (vzory)&

maskulina: 4 deklinace rozlišené měkkostí a kategorií životnosti, a-kmenový typ předseda, ja-kmenový typ soudce;

feminina: ze 4 deklinačních typů 3 navazují na dřívější stav, nehistorický typ „píseň“ se ustaluje mezi 16.–18. stol. (vznikl vzájemným ovlivňováním, kolísáním mezi substantivy ja-kmenové a i-kmenové deklinace);

neutra: deklinační typ tvrdý, měkký, 1 produktivní stažený typ (stavení), jediná produktivní konsonantická deklinace (kuře).

#6.4 Vývoj o-kmenové deklinace

@	sg. – pův. pč. koncovky		pl. – pův. pč. koncovky	
1.	chlap		chlapi	-ové u-km.
2.	chlap-a		chlap	-óv u-km. (ó>uo>ů)
3.	chlap-u	-ovi u-km.	chlapóm	
4.	chlap	-a gen.-ak.	chlapy	
5.	chlap-e	-u (vlku) u-km.	chlapi	
6.	chlap-ě	-u/-ovi dat.-lok. -ovi u živ. (chlapovi) (stromk-u x -ě)	chlapiech	-ech u-km.
7.	chlap-em		chlapy	&

splývání o-kmenů s u-kmeny (kolem r. 1300; u-kmenové koncovky posloužily k odlišení skloňování živ. a neživ. maskulin); nevýhodná homonymie nom. a ak. sg. u živ. (subjekt a objekt děje neodlišen) odstraněna změnou „**genitiv-akuzativ**“: otec bije bratr → otec bije bratra;

Životnost – neživotnost v sg.

@

	o-km.		u-km.	
1.	chlap		syn	
2.	chlap-a	> živ.	syn-u	> než. (x les, sýr, chléb...)
3.	chlap-u	> než.	syn-ovi	> živ.

&

Životnost – neživotnost v pl.

@

	sg.	pl.	sg.	pl.
1.	chlap	chlapi	hrad	hradi>hrady (ak.-nom.)
4.	chlapa	chlapy	hrad	hrady

&

---

pův. stejné koncovky v nom. u živ. a neživ.: vlci, vlkové, potoci, potokové, hradi, skutkové, časové... :

potoci > potoky z ak. pl. kvůli tvarové symetrii (16.–17. stol.);

ustálení koncovek nom. pl. v době NO:

osoby: -i/-ové (páni, pánové)

živočichové: -i (vlci)

neživotná: pův. ak. pl. (potoky).

Shrnutí kapitoly

Ve staré češtině existovaly tři typy deklinace – jmenná, zájmenná a složená. V průběhu vývoje od doby praslovanské k novočeské došlo k některým změnám při vyjadřování jmenných gramatických kategorií; významnou změnou je přechod od kmenového principu skloňování k principu rodovému a vznik nové kategorie u maskulin – životnosti.

#Kontrolní otázky a úkoly:

Vyjmenujte staročeské druhy deklinací.

Vysvětlete vznik složené (adjektivní) deklinace a vývoj jejích tvarů.

Objasněte pojmy **kmenový princip** a **rodový princip**.

Vysvětlete proces splývání o-kmenů s u-kmeny. K čemu tento jev posloužil?

Jaký typ změn označují názvy **genitiv-akuzativ** a **akuzativ-nominativ**?&

#Úkoly k textu

K jednotlivým novočeským deklinačním typům (vzorům) uveďte jejich staročeské předchůdce.

Porovnejte dnešní skloňování vzorů **pán**, **hrad**, **muž** a **stroj** s jejich skloňováním staročeským a určete, které současné tvary jsou od původu o-kmenové, které koncovky sem přešly od u-kmenů a jakých koncovek bylo užito k rozlišení jmen životných a neživotných.

Vysvětlete odlišnost koncovek ve 2. pádě sg. neživotných maskulin *hrad* a *les* – **hradu** x **lesa**.

Co je **duál**? V odborné literatuře vyhledejte, co vyjadřoval a u kterých slovních druhů se vyskytoval. Vyjmenujte také pozůstatky duálu v současné češtině.

§Odstraněn úkol odkazující k Husovu listu *Věrným Čechům*, jenž však byl také z textu vypuštěn (studenti v něm měli vyhledat podstatná jména a zařadit je k deklinačnímu typu).&

Citovaná a doporučená literatura

CUŘÍN, F. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha: SPN, 1977.

LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.

KOL. AUTORŮ. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: LN, 2002.

KOMÁREK, M. *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host, 2012.

PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: MU, 2001.

#7 Staročeská konjugace

V této kapitole se dozvíte:

základní informace o slovesných gramatických kategoriích, jak se změnil systém staročeských časů, poznámky k vývoji některých slovesných tvarů.

Po jejím prostudování byste měli být schopni:

vysvětlit změny v koncovkách některých přítomných tvarů, objasnit vývoj v soustavě minulých časů, charakterizovat dělení sloves do slovesných tříd podle přítomného kmene a přesuny staročeských sloves mezi třídami.

Klíčová slova kapitoly: gramatické kategorie, osoba, číslo, způsob, čas, slovesný rod, vid, kmen přítomný, kmen infinitivní, atematická slovesa, slovesná třída, singulár, plurál, duál, indikativ, imperativ, kondicionál, přezens, futurum, préteritum, aorist, imperfektum, plusquamperfektum, aktivum, pasivum, dokonavost, nedokonavost.

Průvodce studiem

Pouhé minimum z historické konjugace máte za úkol, milí studenti, nastudovat! Zaměřte se na nejvýznamnější změny v rámci jednotlivých slovesných gramatických kategorií, zejm. na systém stč. časů, a na největší odlišnosti mezi některými tvary staro- a novočeskými, které byste měli být schopni vysvětlit po prostudování příslušných pasáží v učebnicích historické mluvnice. Tato kapitola je opět pouhým vodítkem pro rozsah studované látky nebo pro opakování učiva.

V následujícím textu se setkáte s morfologickými pojmy, z nichž některé budou pro vás nové (zejména v kategorii slovesných časů) – osvojte si jejich přesné významy; současně si připomeňte (ze studia novočeského tvarosloví) rozdíl mezi slovesy tematickými a atematickými a také skutečnost, že různé slovesné tvary se tvoří od různých kmenů: některé od kmene přítomného (přidáním formantů ke kmeni přítomnému), jiné od kmene infinitivního – viz následující přehled.

Přítomný kmen:

indikativ přezenta, imperativ, nt-ové participium, některá imperfekta;

Infinitivní kmen:

aorist, některá imperfekta, participia: l-ové, s-ové, n-ové, t-ové;

Atematická slovesa:

býti, jiesti, věděti, dáti, jmieti.

#7.1 Gramatické kategorie sloves

Současná morfologie rozlišuje u určitých slovesných tvarů tyto gramatické kategorie (významy): osobu, číslo, způsob, čas, rod, vid. Existence některých kategorií nebo způsob jejich vyjadřování v době předhistorické i historické mohly být odlišné (významný je tento

posun v kategorii slovesného času – děj se v nové češtině již nevyjadřuje bohatou škálou forem, ale např. lexikálně, syntakticky nebo větosledem).

#7.1.1 Osoba

1. os. – mluvčí;

2. os. – adresát;

3. os. – osoba na komunikaci nezúčastněná, nepříznaková (neutrální), k jejímu odlišení stačil tvar s nulovou koncovkou, ještě v předhistorické době zanikl formant -ть v indikativu přítomnosti (несеть, печеть; jediný pozůstatek – jest);

3. os. sg. = holý prez. kmen, podle něj určujeme slovesnou třídu;

v historické době se v préteritu přestalo užívat morfémů 3. osob (asi do konce 15. stol.):

dělal jest → dělal

dělali sú → dělali.

#7.1.2 Číslo

sg.;

pl.;

du.: duálové tvary sloves vyjadřovaly gramatickou shodu s podmětem v duálu; ve 14. stol. je duál běžný, ustupuje během 15. stol., u sloves rychleji; ve stč. pouze dva slovesné tvary:

1. os. -vě/-va,

2. a 3. os. -ta.

#7.1.3 Čas

čas přítomný – prézens: nejstarší, z ide. období;

čas budoucí – futurum: čas „mladý“, nověji vzniklý, pestrost forem ve slovanských jazycích; kolem 14. stol. v češtině v dnešní podobě – jiné tvary u dokonavých a nedokonavých sloves;

čas minulý – změny v užívání minulých časů (zmenšení jejich počtu, viz text níže);

@

prézens	<i>volám</i>
futurum (ned.)	<i>budu/chcu volati (dř. i budu volal)</i>
futurum exaktum (předčasnost v budoucnosti)	<i>budu zvolal</i>
préteritum	<i>volal jsem</i>
aorist (minulý děj ukončený; děj hlavní)	<i>zvolach</i>
imperfektum (minulý děj neukončený, doprovodný)	<i>volajiech</i>
plusquamperfektum (antepréteritum; předminulý děj, předčasnost v minulosti)	<i>byl jsem volal, biech volal, bych volal</i>

&

koncovky 1. os. sg. ind. prez.:

všechna tematická slovesa původně **-u**, pouze 5 atematických sloves **-m** → rozšíření

koncovky -m od těchto 5 sloves (od 2. čtvrtiny 14. stol. do poč. 15. stol.) ke slovesům 4. a 5. třídy:

dělaju → dělám, prošu/proši → prosím;

koncovky 1. os. pl. ind. prez.:

---

tematická slovesa původně **-m/-my/-me**, po průniku -m do 1. os. sg. se v pl. užívalo -my/-me, -me převládlo;

změna v užívání min. časů:

aorist + imperfektum x préteritum:

zánik jednoduchých minulých časů ve 14.–15. stol.; z mluveného jazyka ustupují od konce 14. stol., v psaných textech se udržely ještě v 15. stol.; příčina zániku – vázanost na slovesný vid + nevýhodná homonymie tvarů 2. a 3. os. sg.;

préteritum – tvořilo se od dok. i nedok. sloves, vyjadřovalo jmenný rod (M, F, N), od 15. stol. převládlo;

zánik formantů 3. osob + syntetizace tvarů 2. os. sg.:

volal jest → volal

volali sú → volali;

2. os. sg.: jsi → js → s; dělal jsi → dělaljs → dělals (= syntetizace).

#7.1.4 Způsob

indikativ;

imperativ: imper. 3. osob (shodný s tvarem 2. osob → nevýhoda odstraněna opisným tvarem: přijď → ať přijde); pozůstatek: buď vůle tvá, přijď království tvé;

kondicionál: aoristová forma plusquamperfekta

1. os. sg. dělal bych

2. os. sg. dělal by → bys (odstranění nevýhodné homonymie, -s vlivem syntetizace préterita, 16. stol.)

3. os. sg. dělal by

(3. os. pl. bych → by).

#7.1.5 Rod slovesný

Slovesný rod (x jmenný rod – u sloves jen u l-ového participia):

aktivum

pasivum: problémy při překladech z latiny ve 14. stol., bylo nutno ujasnit pasivum → vznik nového, tzv. opisného pasiva (je souzen, byl souzen).

#7.1.6 Vid

tvoření pomocí prefixace, sufixace;

na poč. 14. stol. mělo každé sloveso možnost vidové dvojice, dobudoval se protiklad dokonavosti – nedokonavosti → rozhodující překážka pro aorist a imperfektum (jejich vázanost na vid); nově se vytvořil protiklad násobenost (rozvinut do 16. stol.).

#7.2 Vývoj slovesných tříd a typů

Novočeské rozdělení sloves do slovesných tříd a jejich zařazení k jednotlivým typům se liší od stavu staročeského (viz tabulka níže). Změny – **přesuny sloves mezi třídami** byly způsobovány hláskovými změnami, ale i pro vyrovnání nesouladu mezi kmenem infinitivním a přítomným:

vzniklo jiné sloveso (rozštěpilo se):

plovu – plovati

pluju – plúti;

přechod k jiné třídě – k produktivnímu typu, zřetelně vyjadřujícímu vid (kvůli zamezení souhláskové alternace v kořeni):

např. typ „mažu“ (1. tř.) k 5. tř. (volám):

kulžu → kulhám

žebřu → žebrám
lécu → létám
hvížd'u → hvíždám;
sloves 1. tř. bylo mnohem víc než dnes – přešla do jiných tříd (např. do 2. tř.):
sadu, siesti → sednu
lahu, léci → lehnu
vrhu, vrci → vrhnu
padu, pásti → padnu.

@ Tabulka vývoje českých slovesných tříd a typů

(Převzato z: LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 202.). Snímek vypuštěn.&

@ Ukázka různých tvarů tvořených od jednoho slovesa

(Převzato z: LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 209. Upraveno.). Snímek vypuštěn.&

Shrnutí kapitoly

Způsob vyjadřování jednotlivých slovesných kategorií v době předhistorické i historické mohl být odlišný; významný je tento posun v kategorii slovesného času – děj se v nové češtině již nevyjadřuje bohatou škálou forem, ale např. lexikálně, syntakticky nebo větosledem.

Novočeské rozdělení sloves do slovesných tříd a jejich zařazení k jednotlivým typům se liší od stavu staročeského; přesuny sloves mezi třídami byly způsobovány hláskovými změnami, ale i pro vyrovnání nesouladu mezi kmenem infinitivním a přítentním.

#Kontrolní otázky a úkoly:

Vyjmenujte slovesné tvary, které se tvořily od kmene přítentního a infinitivního.

Vyjmenujte staročeské minulé časy jednoduché a složené a objasněte způsob jejich užívání.

Zdůvodněte, proč byly jednoduché minulé časy vytlačeny tvary préterita.

Popište složení tvarů préterita a jejich vývoj (změnu v některých osobách).

Popište tvar kondicionálu; čím jsou od původu formanty *bych, by, bychom, byste?*&

#Úkoly k textu

Seznamte se s časováním atematických sloves (s pomocí učebnice historické gramatiky).

V úryvku z bajky *O lišce a o čbánu* si podtrhněte slovesné tvary a určete u nich gramatické kategorie.

Liška počě sě točiti,

by mohla co uhoniti;

točivši sě sěmo i tam

i uběže k pustým kamnám,

a když sě v niestěji vtoči,

inhed v kamnách čbána zoči.

Vecě: „Dobrý večer, čbáne,

kak sě jmáš, mój milý pane?“

Čbán liščě nice nevecě

a ona vzemši jej na plece

potěšči sě s ním ven z pústek.

Tu ji potka onen chrústek;

---

vecě: „Liška, co to neseš,
že nohami jedva pleteš?“
Ona vecě: „Nesu čbána,
mého milostného pána.“
Zdáše se jiej nésti těžek;
vznesši jej na jeden briežek
i pusti jej dolóv opak
řkúc: „Jázť tobě učini tak,“
vecě, „pójdiž dolóv, čbáne,
těžeks mi nésti, mój pane!“
(...)
Tak se liška přemúdrila,
svój život marně ztratila,
ot čbána z hlíny slepeného
zbyla liška života svého.&

#Korespondenční úkol

Proveďte jazykový rozbor úryvku libovolné stč. památky:
vyberte si úryvek staročeského textu o rozsahu kolem 20 veršů (nejlépe z 14., příp. 15. stol.);
zvolený staročeský text doslovně přeložte do současné češtiny;
porovnejte staročeskou a novočeskou podobu a pojmenujte zachycené hláskové změny;
určete gramatické kategorie a deklinační typ staročeských substantiv;
určete gramatické kategorie osoby, čísla, způsobu a času u staročeských slovesných tvarů.
Vypracování této seminární práce je podmínkou k vykonání zkoušky.&

Citovaná a doporučená literatura

BĚLIČ, J., KAMIŠ, A., KUČERA, K. *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1978.
CUŘÍN, F. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha: SPN, 1977. LAMPRECHT, A.,
ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.
KOL. AUTORŮ. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: LN, 2002.
KOMÁREK, M. *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host, 2012.
PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: MU, 2001.

Internetové zdroje:

<http://vokabular.ujc.cas.cz> (Vokabulář webový)

<http://www.manuscriptorium.com> (historické knižní fondy)